

DCAF

a centre for security,
development and
the rule of law

Priručnik za tužioce za procesuiranje predmeta nasilja u porodici

Sarajevo, 2017.

DCAF

a centre for security,
development and
the rule of law

Priručnik za tužioce za procesuiranje predmeta nasilja u porodici

Sarajevo, 2017.

Autori /Autorke

mr. sc. Vedran Alidžanović, dr. sc. Damir Čačković,
Hajrija Hadžiomerović-Muftić, Advija Hajdo Balta, Šeila Heljić,
Azra Ibrahimpašić, Dijana Kukobat, Siniša Marković, Žarko Milić,
mr. Suada Salkić, mr. sc. Edin Šaćirović

Urednici

Nenad Galić, Callum Watson

Lektura

Sandra Zlotrg

Dizajn i priprema

Sanin Pehlivanović

Štampa

CPU Printing Co.

Izdavač

©DCAF/AI, 2017.
Sva prava sačuvana

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

343.54/.55:343.13(035)

PRIRUČNIK za tužioce za procesuiranje predmeta nasilja u porodici [Elektronski izvor] / [autori/
autorke Vedran Alidžanović ... [et al.] ; urednici Nenad Galić, Callum Watson]. - El. knjiga. - Sarajevo
: Atlantska inicijativa, 2017. - 56 str. : ilustr. ; 30 cm

Način dostupa (URL): [http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/Prirucnik_za_tuzioce/
Prirucnik_za_tuzioce.pdf](http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/Prirucnik_za_tuzioce/Prirucnik_za_tuzioce.pdf). - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 23. 6. 2017.

ISBN 978-9926-8097-4-4
1. Alidžanović, Vedran
COBISS.BH-ID 24176134

SADRŽAJ

INFORMACIJE O IZRADI PRIRUČNIKA I ZAHVALNICE.....	9
UVOD.....	11
I TEORIJSKI OKVIR O NASILJU U PORODICI: INFORMISANO POSTUPANJE TUŽILACA	14
1.1. Tipologija nasilja u porodici	14
1.2. Točak moći i kontrole	16
1.3. Krug nasilja u porodici.....	19
1.4. Utjecaj rodni predrasuda i stereotipa na procesuiranje slučajeva nasilja u porodici	20
II SPECIFIČNE RADNJE IZVRŠENJA NASILJA U PORODICI.....	24
2.1. Davljenje	24
2.2. Uhođenje.....	26
2.3. Seksualni napad: prepoznavanje radnje u kontekstu nasilja u porodici.....	27
III UNAPREĐENJE POLOŽAJA OŠTEĆENE (ŽRTVE NASILJA U PORODICI) U KRIVIČNOM POSTUPKU	31
3.1. Razumijevanje oštećene: zašto oštećene u predmetu nasilja u porodici odbijaju da svjedoče?.....	31
3.2. Intervjuisanje oštećene u predmetu nasilja u porodici	33
3.3. Korištenje usluga psihologa, odnosno odjeljenja za podršku svjedocima u tužilaštvu prilikom saslušanja žrtve nasilja u porodici kao svjedokinje	34

- 3.4. Dodjela oštećenoj svjedokinji statusa ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom: donošenje odluke o procesnim mjerama zaštite svjedoka 35
- 3.5. Informisanje oštećene o specijalizovanim uslugama podrške žrtvama nasilja u porodici 37

IV POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: OPĆE RADNJE..... 40

- 4.1. Standard postupanja: bez neopravdanog odgađanja..... 40
- 4.2. Organizacija rada tužilaštva na zastupanju optužnica za nasilje u porodici 41
- 4.3. Podnošenje imovinskopravnog zahtjeva za naknadu štete oštećenoj: prikupljanje dokaza o nanesenoj šteti 42
- 4.4. Uvezivanje prethodnih tužilačkih odluka u vezi sa osumnjičenim i korištenje ranije pribavljenih dokaza 44
- 4.5. Dostavljanje izvoda iz evidencije za osumnjičenog: kaznena, prekršajna i operativna evidencija 44
- 4.6.a. Provjera izricanja zaštitne mjere za nasilje u porodici u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici FBiH: uvrštenje u spis predmeta kao dokaz..... 45
- 4.6.b. Provjera izricanja prekršajne sankcije u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici RS-a: uvrštenje u spis predmeta kao dokaz 45
- 4.7. Ažuriranje izvoda iz kaznene i prekršajne evidencije optuženog kod protoka dužeg vremenskog perioda između pojedinih faza krivičnog postupka 47

V	POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: FAZE KRIVIČNOG POSTUPKA	48
5.1.	ISTRAGA	48
5.1.1.	Pripremne radnje i procedure prije podizanja optužnice	48
5.1.2.	Uzimanje izjava od svjedoka.....	51
5.1.3.	Razmatranje svih raspoloživih dokaza i pratećeg materijala.....	52
5.1.4.	Proučavanje zakonskih propisa	53
	(i međunarodnopravnih standarda)	53
5.1.5.	Pritvor i mjere zabrane – opravdanost predlaganja	54
5.2.	OPTUŽIVANJE	54
5.2.1.	Pravna kvalifikacija: podizanje optužnice za kvalifikovani oblik djela nasilja u porodici	54
5.2.2.	Procesuiranje nasilja u porodici u sticaju s drugim krivičnim djelima	55
5.2.2.	a) Podizanje optužnice za nasilje u porodici u sticaju sa djelom "seksualnog nasilja".....	55
5.2.3.	Podizanje optužnice sa zahtjevom za izdavanje kaznenog naloga	57
5.2.3.	a) Predlaganje kaznenog naloga sa izricanjem uslovne osude s mjerom bezbjednosti/sigurnosnom mjerom	58
5.2.4.	Izvršenje nasilja u porodici u nužnoj odbrani / prekoračenju nužne odbrane	59
5.3.	GLAVNI PRETRES – SUĐENJE.....	60
5.3.1.	Uvodna riječ	60
5.3.2.	Dokazni postupak.....	61
5.3.2.	a) Saslušanje svjedoka i vještaka	61
5.3.2.	b) Iznošenje materijalnih dokaza	63
5.3.2.	c) Dokazi u pogledu krivičnopravne sankcije.....	64

5.4.	ZAVRŠNA RIJEČ	65
5.4.1.	Argumentacija: kontekst predmeta.....	65
5.4.2.	Obrazloženi prijedlog o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima.....	66
5.4.3.	Predlaganje kazne.....	68
5.5.	POSTUPAK PO ŽALBI: ULAGANJE ŽALBE	69
VI	POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: EDUKACIJA, SPECIJALIZACIJA I PREVENCIJA	71
6.1.	Edukacija tužilaca o nasilju u porodici.....	71
6.2.	Specijalizacija tužilaca za postupanje u predmetima nasilja u porodici.....	71
6.3.	Prevenција nasilja u porodici	72
	ZAKLJUČAK.....	73

INFORMACIJE O IZRADI PRIRUČNIKA I ZAHVALNICE

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) i Atlantska inicijativa – u sklopu projekta “Rod i pravosuđe u Bosni i Hercegovini”,¹ koji su podržale Švedska i Ambasada Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini, u partnerstvu sa Uredom za razvoj, podršku i edukaciju tužilaštava u inostranstvu (OPDAT) Ministarstva pravde Sjedinjenih Američkih Država – u prvoj polovini 2017. godine oformili su i podržali aktivnosti radne grupe tužilaca i tužiteljica za procesuiranje predmeta nasilja u porodici.

Radna grupa formirana je radi identifikacije ključnih kritičnih elemenata i postojećih dobrih praksi u vezi sa postupanjem tužilaca u procesuiranju predmeta nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini (BiH). Tokom polugodišnjeg perioda, na redovnim mjesečnim sastancima radna grupa je primjenom metode kritičke analize razmatrala prakse postupanja tužilaca u BiH na predmetima nasilja u porodici, s ciljem iznalaženja što kvalitetnijih i efikasnijih rješenja. Preduzeti napori radne grupe u konačnici su rezultirali izradom resursnog materijala koji se nalazi pred vama: *Priručnika za tužioce za procesuiranje predmeta nasilja u porodici*. Namjena ovog inovativnog materijala, koji je izrađen *za tužioce od tužilaca*, jeste da pruži informacije o bitnim pitanjima koja mogu pomoći tužiocima u radu na ovim predmetima, kao i da ponudi preporuke za unapređenje postupaka u vezi s nasiljem u porodici.

U aktivnostima radne grupe učestvovalo je jedanaest tužiteljica i tužilaca iz tužilaštava u Federaciji BiH i tužilaštava u Republici Srpskoj, s velikim profesionalnim iskustvom u radu na predmetima nasilja u porodici. Oni su svoje znanje i iskustvo, uz obezbijedenu stručnu i tehničku podršku DCAF-a, Atlantske inicijative i OPDAT-a, na najbolji način pretočili u sadržaj ovog priručnika.

¹ *Napomena:* u sklopu projekta provodile su se raznorazne višegodišnje aktivnosti, u saradnji s nosiocima pravosudnih funkcija u Bosni i Hercegovini, na unapređenju odgovora pravosuđa na nasilje u porodici. Između ostalog, u prethodnom periodu, u saradnji sa sudijama u BiH, izrađeni su resursni materijali o sudskom razmatranju predmeta nasilja u porodici: **“Priručnik za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini”** i **“Vodič u postupanju: nasilje u porodici – Dodatak Priručniku za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini”**. Ovi materijali mogu se preuzeti putem internet stranice Centra za sudske dokumentaciju Visokog sudske i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine (Centar za sudske dokumentaciju/Biblioteka/Publikacije/Ostale publikacije/Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH).

Na ovom mjestu odajemo priznanje radnoj grupi tužilaca i tužiteljica zaslužnoj za izradu *Priručnika za procesuiranje predmeta nasilja u porodici*:

- Vedran Alidžanović, tužilac Kantonalnog tužilaštva Tuzlanskog kantona
- Damir Čačković, tužilac Kantonalnog tužilaštva Tuzlanskog kantona
- Hajrija Hadžiomerović-Muftić, tužiteljica Federalnog tužilaštva Federacije BiH
- Advija Hajdo-Balta, tužiteljica Kantonalnog tužilaštva Kantona Sarajevo
- Šeila Heljić, tužiteljica Kantonalnog tužilaštva Kantona Sarajevo
- Azra Ibrahimpašić, tužiteljica Kantonalnog tužilaštva Unsko-sanskog kantona
- Dijana Kukobat, tužiteljica Okružnog tužilaštva u Banjoj Luci
- Siniša Marković, tužilac Okružnog tužilaštva u Banjoj Luci
- Žarko Milić, tužilac Okružnog tužilaštva u Trebinju
- Suada Salkić, tužiteljica Federalnog tužilaštva Federacije BiH
- Edin Šaćirović, tužilac Kantonalnog tužilaštva Kantona Sarajevo.

Zahvaljujemo se Lauri Neubauer, rezidentnoj pravnoj savjetnici u Ministarstvu pravde SAD/OPDAT, što je omogućila tehničku i logističku podršku aktivnostima radne grupe, sudjelovala na sastancima radne grupe, kao i što je prenijela modele dobrih praksi u predmetima nasilja u porodici Tužilačkog ureda u Brooklynu, SAD, gdje je obavljala poslove tužiteljice.

Također, zahvaljujemo se sutkinji u penziji/prethodnoj tužiteljici Mel Flanagan (SAD), gostujućoj predavačici na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i pravnoj ekspertkinji o nasilju u porodici, na učešću na pojedinačnim sastancima radne grupe, prezentiranju specifičnih tema u vezi s radom tužilaca na predmetima nasilja u porodici i pripremi materijala koje je radna grupa razmatrala, i u prilagođenom obliku uključila u sadržaj priručnika.

Konačno, upućujemo zahvalnicu Udruženju tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine i Udruženju tužilaca u Republici Srpskoj, na čelu sa predsjednicama udruženja: federalnoj tužiteljici Hajriji Hadžiomerović-Muftić i republičkoj tužiteljici Živani Bajić, na pruženoj pomoći u formiranju radne grupe.

UVOD

Uvođenjem nasilja u porodici kao delikta u odgovarajuće krivične zakone² u BiH, od 2003. godine započinjju napori krivičnopravnih aktera, posebno nosilaca pravosudnih funkcija, na iznalaženju kvalitetnog i usklađenog pristupa i odgovora na nasilje u porodici – pristupa koji u konačnici treba dovesti do efikasnog kažnjavanja počinitelaca i pružanja zaštite žrtvama nasilja u porodici. Policija, tužilaštvo i sudovi kao odgovorni za istraživanje, inkriminiranje i presuđivanje predmeta nasilja u porodici suočavaju se s brojnim izazovima u radu. Kada je u pitanju postupanje tužilaca, prema svjedočanstvima praktičara, nema specijalizacije u postupanju. Predmetima se u većini slučajeva ne pristupa ažurno, postoji nerazumijevanje različitih elemenata ovog krivičnog djela i nedostatak optuživanja za sve oblike izvršenog nasilja, drskog ili bezobzirnog ponašanja u porodici; dolazi do čestih obustava istraga ili odustajanja od optužnice usljed odbijanja oštećene – svjedokinje da svjedoči; nedovoljna je koordinacija tužilaštva i policije u provođenju istražnih radnji i slično. Postoji potreba za unapređenjem odgovora pravosuđa na nasilje u porodici. U kojoj mjeri će institucionalni represivni aparat na različitim nivoima organizacije vlasti u BiH biti spreman ponuditi efikasan pristup u rješavanju predmeta nasilja u porodici, zavisi od brojnih faktora.

Uloga tužilaca u izvršenju ovog zadatka od presudne je važnosti, s obzirom na to da upravo oni predstavljaju osnovnu sponu između aktivnosti policije na otkrivanju osumnjičenih za izvršenje djela nasilja u porodici i konačnog zaključka sudova o njihovoj krivici. Ipak, kada je u pitanju nasilje u porodici, valjan odgovor nosilaca pravosudnih funkcija može biti sputan faktorima kao što su: neadekvatno razumijevanje prirode nasilja u porodici i svih različitih oblika u kojima se ovo djelo može ispoljiti u praksi, nepoznavanje obavezujućih međunarodnopravnih standarda u postupanju, prisutnost stereotipa i predrasuda u vezi s razumijevanjem činjenica, ocjenom dokaza ili donošenjem odluka u predmetu.

Ova vrsta problematike ne predstavlja kuriozitet tužilačkih i sudijskih praksi u BiH, nego je univerzalno prisutna, i u većoj ili manjoj mjeri izazov je za sve krivičnopravne sisteme u svijetu. Štaviše, oblast nasilja u porodici predmet je *regulae* na global-

2 Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Republike Srpske, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

nom nivou kroz normativne djelatnosti posebnih tijela Ujedinjenih nacija, i na regionalnom nivou kroz aktivnosti Vijeća Evrope. Kao najznačajniji međunarodnopravni instrument pojavljuje se Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici – tzv. Istanbulska konvencija, koju je BiH ratifikovala, čime su organi vlasti preuzeli na sebe obavezu ispunjenja ključnih pravnih standarda. Stoga je poznavanje relevantnih međunarodnih standarda, primjena kritičke i komparativne pravne analize, te identifikacija i propitivanje pozitivnih i negativnih aspekata rada tužilaca od ogromne važnosti za cjelovito unapređenje postupaka u predmetima nasilja u porodici. Materijal pred vama, uz primjenu navedenih metoda, identifikuje pitanja od značaja za procesuiranje predmeta nasilja u porodici, nudi obrazloženje prednosti i nedostataka u vođenju postupka, navodi primjere dobrih praksi rada tužilaca u BiH na ovim predmetima, te, konačno, sadrži preporuke za unapređenje postupaka tužilaca.

Priručnik za tužioce za procesuiranje predmeta nasilja u porodici sastoji se od teorijskog i praktičnog dijela. Prvo poglavlje sadrži teorijski okvir o nasilju u porodici, koji je prilagođen potrebama tužilaca i pruža osnovu za informisano postupanje u predmetima nasilja u porodici. U okviru ovog poglavlja predstavljene su sljedeće teme, međusobno povezane:

- tipologija nasilja u porodici;
- točak moći i kontrole;
- krug, tj. ciklus nasilja u porodici;
- utjecaj rodni predrasuda i stereotipa na procesuiranje slučajeva nasilja u porodici.

Polazeći od postojećih praksi u podizanju i potvrđivanju optužnica u predmetima nasilja u porodici, prema kojima se u većini slučajeva fizičko nasilje identifikuje kao isključivi oblik nasilja u porodici, zbog kojeg se vodi krivični postupak, poglavlje broj dva obrađuje specifične radnje fizičkog nasilja kojima se može izvršiti djelo nasilja u porodici, a koje nisu u dovoljnoj mjeri prepoznate i zastupljene u optužnicama za ovo djelo. To su: davljenje, uhođenje i seksualni napad.

Uzimajući u obzir obavezu tužioca da zastupa interese oštećene u krivičnom postupku, treće poglavlje se bavi pitanjima na koje sve načine tužiocu mogu poboljšati položaj oštećene, odnosno žrtve nasilja u porodici. Radi potpunijeg informisanja tužilaca, u poglavlje je uključeno objašnjenje razloga zbog kojih oštećene odbijaju da svjedoče protiv drugog člana porodice u ovim predmetima. Pored ovoga, prikazana je metodologija intervjuisanja oštećene u skladu s međunarodnim standardima dobrih praksi. Upućeno je na važnost predlaganja procesnih mjera zaštite za svjedokinju oštećenu, kao i na važnost pružanja pomoći i informisanja žrtve nasilja. Opće radnje u vezi s postupanjem tužilaca u predmetu nasilja u porodici, relevantne

za uspješno procesuiranje slučaja, nalaze se u fokusu četvrtog poglavlja. Obradene su sljedeće teme: značaj ažurnog postupanja na ovim predmetima, modeli unutrašnje organizacije rada u tužilaštvu na predmetima nasilja u porodici, preduzimanje radnji za podnošenje imovinskopravnog zahtjeva za naknadu štete, uvezivanje ranijih tužilačkih odluka i korištenje dokaza, te prikupljanje izvoda za osumnjičenog iz odgovarajućih evidencija i provjera podataka.

Peto poglavlje detaljno obrađuje standarde postupanja tužilaca u predmetu nasilja u porodici u skladu s različitim fazama krivičnog postupka. Počev od faze istrage, preko podizanja optužnice i suđenja, sve do žalbenog postupka, ovo poglavlje sadrži presjek najboljih međunarodnih i domaćih praksi, te obilje korisnih informacija za efikasno postupanje tužilaca na ovim predmetima.

Posljednje poglavlje dotiče se značaja edukacije o nasilju u porodici za potrebe kvalitetnog procesuiranja predmeta nasilja u porodici, zatim njegovanja senzibilisanog pristupa u radu na ovim predmetima, te prevencije nasilja u porodici – kao općeg okvira za postupanje tužilaca na predmetima u vezi s nasiljem u porodici.

Na kraju, važno je napomenuti, da rezultati istraživanja i zvanična statistika u vezi s nasiljem u porodici, kako na globalnom nivou³ tako i na nivou BiH⁴, upućuju da su počinioci nasilja u porodici većinom muškarci, dok većinu žrtava čine žene. Iz tog razloga, većina primjera koji se koriste u ovom priručniku, odnose se na žene žrtve i muškarce počinitelje. Ovakav pristup ne negira činjenicu da muškarci mogu biti žrtve nasilja u porodici, a žene njegove počiniteljice.

3 Claudia García-Moreno et al, *Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses* (Ženeva: Svjetska zdravstvena organizacija 2005); UN Generalna skupština, "In-Depth Study on All Forms of Violence against Women", Izvještaj Generalnog sekretara UN, Dokument br. A/61/122/Add.1, 6. juli 2006.

4 Marija Babović et al., *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH* (Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2013).

I TEORIJSKI OKVIR O NASILJU U PORODICI: INFORMISANO POSTUPANJE TUŽILACA

1.1. Tipologija nasilja u porodici

Tipologija nasilja u porodici obrađena na ovom mjestu ne odnosi se na sve manifestacije, već isključivo na nasilje koje se dešava među članovima porodice koji su bračni supružnici ili partneri u vanbračnoj zajednici – a koje je prema svim relevantnim istraživanjima prepoznato kao najčešći oblik ispoljavanja nasilja u porodici. Prema tome, svi ostali oblici ispoljavanja nasilja u porodici, kao što su nasilje nad djecom, nasilje djece nad roditeljima, nasilje nad starijim osobama u porodici, spadaju van okvira ove tipologije.

Istraživanjima je utvrđeno nekoliko tipova nasilnih veza između partnera u bračnoj ili vanbračnoj zajednici (odnosno partnera koji su članovi porodice u smislu odgovarajuće zakonske definicije porodice). U tabeli u nastavku prikazane su tri vrste nasilja u porodici koje se dešava između bračnih supružnika i osoba koje žive u vanbračnoj zajednici; a to su: zlostavljanje, nasilni otpor, situacijsko nasilje među partnerima. Kako bi se razjasnila razlika između ove tri vrste nasilja, tabela sadrži kratke opise njihovih glavnih karakteristika:

- koji je cilj ili motiv nasilja među bračnim ili vanbračnim partnerima;
- koja je najvažnija karakteristika nasilja koju bračni ili vanbračni partneri koriste (odnosno da li postoji mehanizam kontrolirajućeg ponašanja);
- ko je počinitelj nasilja;
- kakva je učestalost nasilja;
- koliko je nasilje ozbiljno.

Ono što mi podrazumijevamo pod nasiljem u porodici, koje se dešava među članovima porodice, obično spada u prvu kategoriju: *zlostavljanje*. Ovaj oblik nasilja u porodici karakteriziraju moć i kontrola koju jedna osoba ima nad drugom (*vidi potpoglavlje 1.2. u nastavku*). Zlostavljanje je izuzetno ozbiljno, ali je važno znati da ga u mnogim slučajevima ne karakterizira i visok nivo *fizičkog* nasilja. Umjesto toga, počinitelj može koristiti prijetnje i prisilu da bi žrtvu zlostavljao, odnosno kontrolisao i ograničio njenu slobodu.⁵

5 Vidi: Michael P. Johnson, *A Typology of Domestic Violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence* (Boston, MA: Northeastern University Press, 2008); Joan B. Kelly and Michael P. Johnson, "Differentiation among Types of Intimate Partner Violence: Research Update and Implications for Interventions," *Family Court Review* 46, br. 3 (2008): 479.

Žrtve zlostavljanja ponekad vrše izolirana, ali izuzetno nasilna djela kako bi pobjegle svojim zlostavljačima ili zaštitile sebe ili druge članove porodice u situacijama opasnim po život. To je *nasilni otpor*, drugi oblik nasilja u tipologiji. U ovim slučajevima, žrtva je možda počinila krivično djelo, ali činjenica da je svakodnevno zlostavljana i/ili se nalazila u situaciji koja je potencijalno opasna po život treba se ocijeniti kao značajna olakšavajuća okolnost. Važno je prepoznati da su počinitelji/ce nasilnog otpora i osobe koje od njih zavise i sami pod rizikom od daljeg nasilja.

Treća vrsta nasilja je *situacijsko nasilje među partnerima*. Ono uključuje svakodnevne svađe koje postanu nasilne, ali nijedna osoba ne dominira u vezi. Povremeno dođe do ozbiljnih povreda, ali ne postoji obrazac moći i kontrole. Advokati odbrane su općenito skloni pogrešnom tumačenju zlostavljanja, tako što ga nazivaju situacijskim nasiljem među partnerima.

Tabela 1: Johnsonova tipologija kontrole u nasilnim partnerskim (bračnim i vanbračnim) odnosima ⁶

Vrsta nasilja	Zlostavljanje (sistematsko nasilje u porodici)	Nasilni otpor	Situacijsko nasilje među partnerima
Cilj	Kontrola nad vezom	Izbjeći zlostavljanje	Da se “pobijedi”, da se zadobije pažnja ili da se “poravnaju računi”
Najvažnija karakteristika	Ponovljeno nasilje ili jednokratni nasilni čin koristi se kao trajna prijetnja u cilju održavanja kontrole	Žrtva reaguje u odbrani ili kao odgovor (odmazda) na zlostavljanje	Do nasilja dolazi kada konfliktna situacija eskalira – završava se kad se sukob riješi
Počinitelj	Samo jedan; dominantna uloga u vezi	Samo jedan; žrtva zlostavljanja	Potencijalno obje strane
Učestalost nasilja	Nasilje je često redovno	Veoma rijetko, obično jednokratno	Obično nije često ili se dešava u kratkim periodima
Ozbiljnost	Žrtve se često boje za vlastiti život, ali stvarno nasilje je možda ograničeno	Može biti izuzetno nasilno	Rijetko je ponašanje opasno po život, ali može biti

6 Denise A. Hines i Emily M. Douglas, “Intimate terrorism by women towards men: Does it exist?” *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research* 2, br. 3 (2010): str. 36-56; Michael P. Johnson, *A Typology of Domestic Violence*; i M.P. Johnson, “Types of domestic violence: Research evidence” (predstavljeno na: Third Nordic Barnett & Rusen Conference, Sandefjord, Norway, septembar 2012).

Bitno je naglasiti da sve tri vrste nasilja među supružnicima i vanbračnim partnerima (kao oblik nasilja u porodici) iz ove tipologije podliježu krivičnom gonjenju. Pored ovoga, u slučajevima kada je utvrđeno da je došlo do nasilnog otpora žrtve prema počiniocu, postupajući tužilac bi u svakom slučaju trebao utvrditi da li postoje okolnosti koje isključuju protivpravnost djela, odnosno krivicu žrtve (slučaj nužne odbrane).

Ova tipologija je naročito važna za tužioce jer pruža okvir na osnovu kojeg se može izvršiti procjena predmeta nasilja u porodici. Izolirani incident nasilja može izgledati relativno beznačajno kad se posmatra zasebno. Međutim, ako tužioc rutinski razmatraju da li se dati incident uklapa u širi obrazac moći i kontrole, moći će bolje da pokažu da li je optuženi narušio «mir/spokojstvo, fizički/tjelesni integritet ili mentalno/duševno zdravlje člana svoje porodice».⁷ Drugim riječima, u takvim slučajevima tužilac može osporiti tvrdnje odbrane da je ono što je optuženi uradio bio «samo jedan šamar» u kontekstu svađe (situacijsko nasilje među partnerima). Osim toga, ako tužilac može pokazati da je u pitanju sistematsko nasilje (zlostavljanje), time će dodatno potkrijepiti upućeni prijedlog ili zahtjev kojim se štiti žrtva i druge osobe koje su možda pod rizikom, npr. prijedlogom za izricanje mjere zabrane prema optuženom. Ova tipologija također predstavlja koristan alat koji tužilac može koristiti u toku postupka u situacijama kada posumnja da postoje nerazumijevanje i teškoće u prepoznavanju nasilja u porodici kao obrasca nasilja.

1.2. Točak moći i kontrole

Točak moći i kontrole predstavlja korisno vizuelno pomagalo koje ilustrira konfiguraciju taktika zlostavljanja koje se koriste u sistematskom nasilju u porodici.⁸ Iako je točak moći i kontrole namijenjen da prikaže manifestacije rodno zasnovanog nasilja nad ženama, isto tako se može koristiti kao pomoć u opisivanju pojedinačnih radnji nasilja u porodici u slučajevima kada je muškarac žrtva. Ipak, kada se pogledaju dostupni podaci iz raznih zemalja, inidikativno je da su počinioci nasilja nad muškarcima u najvećem broju upravo drugi muškarci.⁹

7 Krivični zakon Republike Srpske, “Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici”, član 208., stav (1), (Službeni glasnik Republike Srpske 49/03, 108/04, 37/06, 70/06); Krivični zakon Federacije BiH, “Nasilje u porodici”, član 222., stav 1., (Službene novine Federacije BiH 36/03); i Krivični zakon Brčko distrikta BiH, “Nasilje u porodici”, član 218., stav 1., (Službeni glasnik Brčko distrikta BiH 9/13). *Napomena:* u momentu finaliziranja ovog priručnika Krivični zakonik Republike Srpske usvojen je u Narodnoj skupštini Republike Srpske, ali nije stupio na snagu (“Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici”, čl. 190).

8 Različite verzije točka moći i kontrole dostupne su na: Domestic Abuse Intervention Programs, “Wheels,” www.theduluthmodel.org/training/wheels.html (pristupljeno jun 2017). Iz točka moći i kontrole vidljivo je da je fizičko nasilje samo jedan od oblika kontrole – što je praćeno prijetnjama, zastrašivanjem, emocionalnim i ekonomskim zlostavljanjem.

9 Vidi Watson, Callum, *Preventing and Responding to Sexual and Domestic Violence against Men: a Guidance Note for Security Sector Institutions* (Ženeva: DCAF, 2014), str. 22.

Bitno je naglasiti da se nasilje u porodici ne dešava isključivo između muškarca i žene. Postoje slučajevi u kojima npr. roditelji zlostavljaju svoju djecu, ili obrnuto, djeca vrše nasilje nad roditeljima. Policijski izvještaji i iskazi svjedoka nasilja u porodici najčešće se odnose na fizičko nasilje, jer se ono lakše poima kao krivično djelo. U ovim slučajevima, točak moći i kontrole može pomoći tužiocima i drugim članovima pravosudne zajednice da utvrde da li se incident koji je prvobitno prijavljen uklapa u širi obrazac nasilja, što onda predstavlja zlostavljanje (sistematsko nasilje). Iz perspektive žrtve, psihološke posljedice fizičkog nasilja često su veće od samih povreda. Točak moći i kontrole može poslužiti tužiocima u opisivanju svih prisutnih radnji nasilja u porodici u konkretnom slučaju.

Slika 1: Točak moći i kontrole ¹⁰

NASILJE NAD ŽENAMA

TOČAK: MOĆ I KONTROLA

10 Izradio: Domestic Abuse Intervention Project, Duluth, MN, USA/SAD.

1.3. Krug nasilja u porodici

Nisu svi počiniooci nasilja u porodici kontinuirano nasilni. Postoje mnogi slučajevi gdje tenzije polako rastu, rezultirajući kratkim periodom teškog nasilja. Nakon toga slijedi period tokom kojeg se nasilnik izvinjava, nastojeći odgovoriti žrtvu od odlaska. Međutim, tenzije uskoro počinju ponovo rasti, te se krug ponavlja.¹¹ Za tužioce je važno da imaju na umu ovaj krug, jer žrtve mogu biti u fazi “medenog mjeseca” u vrijeme kad dođe do suđenja u predmetu. Ona (ili on) će možda biti uvjerena da nasilje pripada prošlosti, i možda neće željeti da svjedoči. Međutim, žrtva koja je u fazi “medenog mjeseca” i dalje je pod rizikom – počinilac će možda iskoristiti upravo sudski predmet kao izgovor da se vrati kontrolirajućem ponašanju.

Intervencija krivičnog sistema, uz rad policije na predlaganju izricanja zaštitnih mjera na osnovu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, predstavlja način da se prekine krug nasilja. Iz tog razloga u interesu žrtve je – kako bi ona dobila satisfakciju kroz krivični postupak – da tužioc i istraju u predmetima nasilja u porodici, čak i kada žrtva ne saraduje ili traži odbacivanje optužbi. Na njima je da ulože maksimalan napor da prikupe sve dokaze. U narednom dijagramu prikazan je krug nasilja koji karakterizira veze u kojima je prisutno zlostavljanje, te objašnjava zašto se kajanje ili period dobrog ponašanja optuženog ne trebaju cijeniti kao olakšavajuća okolnost. To nikako nije pokazatelj da je krug nasilja prekinut.

¹¹ Oakland County Coordinating Council Against Domestic Violence, *Oakland County Domestic Violence Handbook: You're Not Alone* (2003), str. 11. Dostupno na: <https://www.beaumont.edu/PageFiles/80599/YouAreNotAloneEnglish.pdf> (pristupljeno jul 2017).

Slika 2: Krug nasilja u porodici

1.4. Utjecaj rodni predrasuda i stereotipa na procesuiranje slučajeva nasilja u porodici

Rodne predrasude mogu se definirati kao «stereotipno razmišljanje o prirodi i ulogama žena i muškaraca [...], te mitovi i zablude o ekonomskoj i društvenoj stvarnosti ženskih i muških života.»¹² Iako članovi i članice profesionalne pravne zajednice nastoje postupati jednako i pravično prema ženama i muškarcima, neizbježno je da implicitni¹³ oblici rodni predrasuda igraju određenu ulogu u sudskoj praksi. Da to nije slučaj, sudske odluke bi jednostavno slijedile obrazac:

12 Lynn Hecht Schafran, "Planning for Evaluation: Guidelines for Task Forces on Gender Bias in the Courts", Women Judges' Fund For Justice, 1989, str.1.

13 "Implicitne predrasude su podsvjesne pretpostavke ili stereotipi o određenim društvenim grupama (rod, rasa, nacionalnost, vjeroispovijest itd.), koje se razvijaju od malih nogu i s vremenom se sve više ukorjenjuju. Dovode do formiranja podsvjesnih stavova, pretpostavki i stereotipa koji utječu na donošenje odluka u svim područjima života." Definicija preuzeta iz: Majda Halilović et al., Rodne predrasude u primjeni prava: bosanskohercegovački i međunarodni pravni okviri i praksa, (Sarajevo: Atlantska inicijativa/DCAF, 2017), str. 34–35.

Činjenice + zakon = pravna odluka

Znamo da to nije tako, prvo zato što dva tužioca nikad neće napisati identičnu optužnicu, i drugo, kad bi to bio slučaj, sve sudije bi donosile identične odluke i skoro da ne bi bilo potrebe za žalbenim sudovima. Stoga, subjektivno odlučivanje uvijek igra određenu, pa i neznatnu ulogu.

Predrasude i stereotipi se nekako prirodno i «bez razmišljanja» javljaju u našem mozgu, što nam omogućava da donosimo brze odluke na osnovu ranijih iskustava. Oblikuju ih faktori kao što su ranija iskustva, kultura i mediji. Na primjer, ako vidimo lonac na peći, pretpostavljamo da je vreo i pazimo da se ne opečemo. Problemi se javljaju kad ove pretpostavke pretvorimo u negativne prosudbe o drugima. Možda mislimo da žene ne mogu (i da stoga ne bi trebale) upravljati avionom, zato što nikada nismo vidjeli nijednu pilotkinju.

Zato je važno da se tužioci zapitaju *kakve* rodne predrasude oni imaju, a ne *da li ih* uopće imaju. Isto važi i za svjedoke, vještake, sudije i advokate s kojima tužioci rade. Polazeći od pretpostavke da svi mi imamo predrasude, možemo početi da aktivno identificiramo, dovodimo u pitanje i ublažavamo te predrasude, kako bismo osigurali da se zakon primjenjuje pravično i objektivno u najvećoj mogućoj mjeri.

Rodne predrasude i rodni stereotipi u predmetima nasilja u porodici

Mnogi imaju snažno mišljenje o ulogama koje bi muškarci i žene trebale igrati u porodici, ponekad na osnovu kulture, a ponekad zbog ličnih uvjerenja. Stoga ne iznenađuje činjenica da rodne predrasude često utječu na slučajeve nasilja u porodici. Takve predrasude jasno demonstrira činjenica da je većina država kriminalizirala nasilje u porodici tek u dvadesetom stoljeću. U mnogim slučajevima, ono se i dalje ne tretira s jednakom ozbiljnošću kao druga krivična djela sa sličnim zapriječenim zakonskim kaznama.¹⁴

Osim toga, i rodni stereotipi mogu utjecati na provođenje pravde u predmetima nasilja u porodici. Na primjer, čitav niz prividnih olakšavajućih okolnosti koje advokati odbrane obično navode zasnovan je na rodnim stereotipima. Oni uključuju ideju da su muškarci po prirodi agresivni, te da je do nasilja došlo tokom perioda privremene neuračunljivosti. Navodi se i da optuženi odgovara stereotipu o cijenjenoj ličnosti muškarca u društvu na osnovu njegovog položaja društvene moći, statusa porodičnog čovjeka i oca, društveno-ekonomskog statusa hranitelja porodice ili “primjerenog ponašanja” pred sudom.¹⁵ Mnoge od navedenih okolnosti ustvari bi

¹⁴ Kristin A. Kelly, *Domestic Violence and the Politics of Privacy* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003).

¹⁵ Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, (Sarajevo: DCAF, 2014), str. 25-26.

se trebale ocijeniti kao otežavajuće zato što je počinitelj zloupotrijebio svoju poziciju moći u namjeri da nekažnjeno vrši nasilje nad članovima svoje porodice.

Na sličan način rodne predrasude mogu potkopati iskaze svjedokinja. Od samog početka kredibilitet svjedokinja se dovodi u pitanje zbog stereotipa da su žene sklone manipuliranju i da često iznose lažne optužbe. To može biti naročito problematično kod nasilja u porodici jer se zbog posljedica traume osobe ne prisjećaju događaja na linearan način, te se određenih detalja mogu sjetiti tek naknadno. Ovo se može pogrešno shvatiti kao znak da je iskaz lažan.

Osim toga, mnogi imaju stereotipnu predodžbu o tome kako izgleda žrtva nasilja u porodici. Svjedokinje koje se ne ukapaju u ovu predodžbu izložene su strožem ispitivanju tokom svjedočenja.¹⁶ Iz tog razloga, muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici može biti vrlo teško da se izbere da ih drugi shvate ozbiljno, naročito ako izgledaju fizički jače od svojih supruga.¹⁷

Zbog toga je važno da tužioc i druge stručne osobe u krivičnom pravnom sistemu prepoznaju da i oni, kao i svi ostali, imaju implicitne predrasude. U svakoj fazi krivičnog procesa, oni trebaju poduzimati aktivne korake kako bi osigurali da njihova analiza bude zasnovana na objektivnoj analizi činjenica, a ne na njihovim implicitnim predrasudama. Osim toga, tužioc su u dobroj poziciji da preispitaju da li su na dokaze, koje su im iznijeli svjedoci (uključujući vještakinje), eksperti, advokate i policija, utjecale pristrane pretpostavke i rodni stereotipi.

U narednoj tabeli prikazani su primjeri rodni predrasuda i stereotipa koji mogu predstavljati prepreke pri izvršenju pravde u slučajevima nasilja u porodici u različitim fazama krivičnog postupka.¹⁸

16 Lynn Hecht Schafran, "Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths", http://www.nationalguard.mil/Portals/31/Documents/J1/SAPR/SARCVATraining/Barriers_to_Credibility.pdf (pristupljeno jul 2017)

17 Callum Watson, 2014., str. 27.

18 Prilagođeno iz: Eileen Skinnider, "Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls", Criminal Justice Handbook Series, (Beč: Ured ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, 2014), str. 29–30.

Tabela 2: Primjeri utjecaja rodni predrasuda i stereotipa na preduzimanje radnji u krivičnom postupku

Faza postupka	Primjer utjecaja
Prijavljivanje	Žrtve ne prijavljuju nasilje u porodici zato što ne znaju da je to krivično djelo ili se plaše da im niko neće vjerovati.
Odgovor	Policija ne evidentira djela nasilja u porodici kao krivična (npr. neposredno ih procesuirala kao prekršaj) jer nasilje u porodici ne smatra dovoljno ozbiljnim djelom.
Istraga	Iskaz svjedokinje je doveden u pitanje ili istražitelji smatraju da je predmet nisko na listi prioriteta. Policija ne provodi u potpunosti sve istražne radnje.
Optuženje	Tužilac ne pristupa procesuiranju slučaja sa svom dužnom pažnjom zbog ranijih negativnih iskustava sa oštećenima koje odbijaju svjedočenje.
Suđenje	Vještačenje je pod utjecajem rodni predrasuda. Optuženi je oslobođen optužbi jer je kredibilitet svjedokinje doveden u pitanje.
Izricanje kazne	Osuđenom je izrečena neadekvatna krivičnopravna sankcija (npr. neadekvatna ocjena prisutnih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti u predmetu, koje utječu na odmjeravanje sankcije).

II SPECIFIČNE RADNJE IZVRŠENJA NASILJA U PORODICI

2.1. Davljenjeje

Davljenjeje predstavlja ekstremni vid fizičkog nasilja u porodici i krajnji vid ispoljavanja moći i kontrole počinioca nad žrtvom. Prilikom davljenja počinilac svojim rukama kontroliše žrtvine udisaje, te na taj način direktno odlučuje o životu i smrti žrtve. Ono proizvodi razorne psihološke posljedice po žrtvu, a potencijalno može dovesti do smrtnog ishoda.¹⁹ Problem u pristupu krivičnopravnih aktera kod davljenja javlja se kada policija i tužioc i ne prepoznaju da je u određenoj situaciji došlo do davljenja, što je dodatno praćeno sklonošću žrtava da umanjuju obim nasilja kojem su izložene i ne prikazuju davljenjeje kao nasilje.

Shodno tome, naroćito je važno da policija i tužilaštvo kod provođenja istražnih radnji prepoznaju davljenjeje kao nasilje u porodici, kako bi se ovakvi slučajevi mogli na odgovarajuć i način dokumentovati, istražiti i procesuirati. Isto tako, potrebno je voditi računa da se ovi slučajevi ispravno pravno kvalifikuju i da se u praksi razgraniće krivičnopravne situacije kada, npr., davljenjeje predstavlja jednu od kontinuiranih radnji vršenja fizičkog nasilja nad braćnim ili vanbraćnim partnerom, odnosno element bića djela nasilja u porodici od krivičnopravnih situacija kada, npr., davljenjeje predstavlja pokušaj ubistva, koji će se kao takvo djelo i kvalifikovati.

Za potrebu efikasnog vođenja istrage u slučajevima nasilja u porodici u kojima je prisutan element davljenja (ili slučajevima davljenja koji se procesuiraju pod nekom drugom pravnom kvalifikacijom), tokom provođenja istražnih radnji potrebno je dokumentirati šta se desilo i preduzeti naredne korake:²⁰

19 *Napomena:* Za više informacija o davljenju kao ekstremnom obliku nasilja u porodici vidi: Nenad Galić, ed., Vodić u postupanju: nasilje u porodici – Dodatak Priručniku za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, (Sarajevo: DCAF/Atlantska inicijativa, 2016), str. 21–23.

20 Sadržaj modifikovan i prilagođen iz: Alberta Justice and Solicitor General/Alberta Crown Prosecution Service, 'Domestic Violence Handbook for Police and Crown Prosecutors in Alberta', Alberta Justice Communications, 2014, str. 111; i National District Attorneys Association, Women Prosecutors Section, 'National

- Uzeti izjavu od oštećene:
 - Pitati oštećenu da opiše, u mjeri u kojoj se može sjetiti, sve detalje slučaja: koliko je davljenje trajalo, kakav je bio način davljenja – dobiti opis mehanizma i intenziteta sile ili pritiska koji je korišten za davljenje, pitati da li je došlo do gubitka svijesti, pitati šta je oštećena uradila da se odbrani, dokumentirati sve vanjske povrede.
- Potražiti svjedoke;
- Dati uputstvo da se izvrši detaljan ljekarski pregled (vanjski i unutrašnji²¹ – vrata i grla) povreda oštećene:
 - Utvrditi da li ima promjena u gutanju, promjena u disanju, promjena u glasu, da li je došlo do promuklosti ili potpunog gubitka glasa, da li ima vidljivih povreda na vratu (moguće je da će se modrice pojaviti tek sutradan i mijenjat će boju), povreda u ustima;
- Prikupiti fizičke dokaze (izuzeti eventualne predmete koji su korišteni u izvršenju davljenja);
- Sačiniti kvalitetnu fotodokumentaciju:
 - Napraviti fotografije čitavog tijela žrtve, kao i fotografije lica i vrata iz blizine, uključujući prednji i zadnji dio i obje strane vrata, te grudni dio;
 - Ukoliko je moguće, ponovo napraviti fotografije 24 ili 48 sati kasnije (ili sve dok su prisutne vidljive povrede).

Pored ovih radnji, u krivičnopравnim situacijama davljenja poželjno bi bilo da tužilaštvo u fazi istrage podnese prijedlog sudu za donošenje naredbe za izvršenje tjelesnog pregleda osumnjičenog. Po pravilu, kod davljenja žrtva pruža otpor, te je moguće da tom prilikom dođe do povrede počinioca. Isto tako, pregled osumnjičenog uključivao bi i DNK analizu, s obzirom na to da se ispod noktiju osumnjičenog mogu naći tragovi DNK žrtve.

Preduzimanje ovih koraka u konačnici će omogućiti kvalitetno vještačenje povreda oštećene i utvrđivanje posljedica davljenja.

Bitno je naglasiti da je sve navedene radnje potrebno izvršiti u skladu sa okolnostima svakog pojedinačnog slučaja. U situacijama davljenja prioritet treba biti pružanje hitne medicinske pomoći žrtvi.

Domestic Violence Prosecution Best Practices Guide: White Paper', National District Attorneys Association, Women Prosecutors Section, 2017, str. 21-22.

21 Unutrašnji pregled grla je poželjno i korisno obaviti, jer može ukazati na svu opasnost povreda i intenzitet davljenja.

2.2. Uhođenje

Od mnogobrojnih radnji izvršenja djela nasilja u porodici itekako je značajno da istražitelji i tužiocu prepoznaju uhođenje, kako bi se sveobuhvatno i kvalitetno procesuirao predmet nasilja u porodici.

Prema trenutnim zakonskim rješenjima, uhođenje člana porodice je definirano kao nasilje u porodici prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine i Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske. U RS-u, uhođenje kao pojedinačna radnja nasilja u porodici predstavlja prekršaj koji se procesuiru u prekršajnom postupku, u okviru kojeg se mogu izricati odgovarajuće prekršajne sankcije, dok u FBiH predstavlja posebnu radnju nasilja u porodici za koju se na osnovu zakona može tražiti izricanje zaštitnih mjera suda u posebnom postupku.

Dalje, prema postojećem Krivičnom zakonu FBiH (čl. 183. st. 3) i Krivičnom zakonu Brčko distrikta BiH (čl. 180. st. 3), uhođenje kao radnja može predstavljati element bića kvalifikovanog oblika djela “ugrožavanje sigurnosti”, koje se isključivo odnosi na sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera (kao pasivnog subjekta inkriminacije).²²

Konačno, moguće je da se radnje koje imaju elemente uhođenja pojave kao dio predmeta nasilja u porodici, koji se rješava u okviru krivičnog postupka:

- npr. uhođenje kao jedna od više radnji nasilja u porodici koje se ponavlja duži vremenski period, te čini dio činjeničnog opisa djela (dispozitiv optužnice);
- uhođenje koje ne predstavlja radnju nasilja u porodici koje je predmet krivičnog postupka, ali predstavlja dio utvrđenog šireg konteksta nasilja u porodici (otežavajuća okolnost).

Tužiocu bi trebali razgraničiti između svih krivičnopравnih i prekršajnopравnih oblika koje radnje uhođenja mogu imati (u smislu gore navedenih krivičnih djela i radnji prekršaja) i voditi računa o ovim razlikama za potrebe procesuiranja djela sa elementima uhođenja, a posebno u vezi sa procesuiranjem predmeta nasilja u porodici, u kojima je prisutno uhođenje člana porodice.

22 Zakonska definicija krivičnog djela “ugrožavanje sigurnosti” glasi: “Ko prikradanjem, učestalim praćenjem ili uznemiravanjem na drugi način ugrožava sigurnost bračnog partnera, osobe s kojom živi u izvanbračnoj zajednici, roditelja svog djeteta ili druge osobe s kojom održava ili je održavao bliske veze kazniće se [...]”. Izvor: čl. 183. st. 3. Krivični zakon Federacije BiH (“Službeni glasnik Federacije BiH”, br. 36/03 i dr.); čl. 180. st. 3. Krivični zakon Brčko distrikta BiH – Prečišćeni tekst (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 33/13). Krivični zakon Republike Srpske (tj. Krivični zakonik Republike Srpske, po stupanju na snagu) ne poznaje ovaj kvalifikovani oblik u smislu navedenog delikta.

Zbog efikasnog procesuiranja slučajeva nasilja u porodici ili drugih odgovarajućih krivičnih djela u kojima je prisutan element uhođenja, ovdje navodimo primjere ponašanja koje postoji kod uhođenja ili se podvodi pod uhođenje:²³

- Praćenje žrtve i pojavljivanje na istim mjestima kao i žrtva;
- Slanje neželjenih poklona, pisama, čestitki ili elektronskih poruka;
- Nadziranje žrtvinih telefonskih poziva, korištenja računara ili drugih načina komunikacije;
- Korištenje tehnologije, poput skrivenih kamera ili sistema za globalno pozicioniranje (GPS), kako bi se pratilo kretanje žrtve;
- Vožnja pored ili druženje u blizini kuće, škole ili posla žrtve;
- Istraživanje o žrtvi pomoću informacija dobivenih iz javnih arhiva ili internetskih pretraga, pretraživanje po smeću žrtve ili stupanje u kontakt sa prijateljima, porodicom, susjedima ili saradnicima kako bi se došlo do informacija;
- Drugi postupci s namjerom da se pronađe, prati, zastraši neko.

2.3. Seksualni napad: prepoznavanje radnje u kontekstu nasilja u porodici

Krivično djelo silovanja u braku izuzetno rijetko se procesuiru u praksi. Optužbe za seksualni napad često se isključuju iz predmeta nasilja u porodici.²⁴ Jedan od mogućih razloga za ovo je što je naročito teško prikupiti uvjerljive dokaze o silovanju u braku, jer to podrazumijeva dokazivanje da nije bilo pristanka na spolni odnos. Izazovi u procesuiranju mogu se podijeliti na sljedeće četiri teme: kredibilitet, pristanak, dokazi i stigma.

Problemi sa kredibilitetom

Članovi pravosudne zajednice i ostali koji svjedoče pred sudom (npr. vještak) mogu imati unaprijed definirane i rodno pristrane ideje o tome kako se treba ponašati "prava" žrtva seksualnog napada. Kao rezultat, odbrana optuženog često izlaže svjedokinje žrtve intenzivnom preispitivanju vlastitog ponašanja (npr. "Da li ste pili?", "Zašto se niste fizički jače opirali?"), s ciljem uništenja njihovog kredibiliteta.²⁵

23 Sadržaj preuzet i prilagođen iz Resursnog centra za uhođenje (Stalking Resource Center), programa Nacionalnog centra za žrtve kriminala (National Center for Victims of Crime), web stranica: „What is Stalking“. <<https://victimsofcrime.org/our-programs/stalking-resource-center/stalking-information#what>> (pristupljeno maj 2017.)

24 Misija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici, 2011, str. 63–64.

25 Majda Halilović i Heather Huhtanen, Rod i pravosuđe: Implikacije roda u pravosuđu BiH (Sarajevo: DCAF/ Atlantska inicijativa, 2014), str. 80.

To je naročito problematično u slučajevima zlostavljanja kao nasilja u porodici u kojima je sistematično vršeno nasilje i kada često nedostaju drugi dokazi da spolni odnos nije bio dobrovoljan. U tom svjetlu, naročito u slučajevima u kojima je tužilaštvo dokazalo ponašanje optuženog koje podrazumijeva kontrolu i prisilu, tvrdnje odbrane da je spolni odnos bio dobrovoljan ne treba olako prihvatati, jer to nije u skladu sa drugim činjenicama u predmetu. Potrebno je “tražiti dokaze o postojanju bar nekog oblika afirmativnog obraćanja ili djelovanja na strani žrtve, umjesto izvođenja zaključaka na osnovu njene pasivnosti ili mirenja sa sudbinom”.²⁶

Isto tako, ponekad se dešava da svjedokinja ne spomene seksualni napad kad prijavljuje nasilje u porodici, ili ga ne smatra krivičnim djelom. Na primjer, možda smatra da ako je u prošlosti pristajala na spolni odnos, taj pristanak ne može povući. Kao odgovor na to, korisno je da tužilac primijeni «četiri koraka»:²⁷

1. PITAJTE: “Da li vas je partner ikada prisilio na seksualni odnos kada to niste željeli?”
2. IMENUJTE: Ono što mi opisujete je silovanje/seksualni napad, a to je krivično djelo.
3. ODGOVORITE: Ponudite kontakt informacije organizacije koja pruža pomoć ženama žrtvama nasilja u porodici.
4. PROVEDITE POPRATNE AKTIVNOSTI: Provjerite sigurnosno stanje osobe i napravite procjenu sigurnosti.

Utvrđivanje nepostojanja pristanka

Seksualni napad karakterizira nepostojanje uzajamne saglasnosti za seksualni odnos i brige za žrtvu. Međutim, ono što ponekad zbunjuje je činjenica da je neki par u prošlosti imao seksualne kontakte u okviru zdravog seksualnog odnosa.²⁸ Dok se u istragama i forenzičkom radu u slučaju kada je optužen neznanac nastoji utvrditi gdje se identitet počinioca poklapa sa optuženim, a potom da li je došlo do napada, seksualni napad u porodici podrazumijeva utvrđivanje da li su seksualni odnosi bili *konsenzualni* u datom trenutku.

26 Eileen Skinnider, “Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls”, Criminal Justice Handbook Series, (Beč: Ured ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, 2014), str. 81.

27 Sadržaj prilagođen iz: Women’s Health Goulburn North East, *Raped by a Partner* (Victoria (Australia), 2008); i Jennifer Gentile Long, “Prosecuting Intimate Partner Sexual Assault”, The Voice, br. 2, American Prosecutors Research Institute (2008).

28 Huhtanen, Heather, “Sexual assault dynamics”, u: Attorney General’s Sexual Assault Task Force, *Advocacy Manual* (Salem, OR: Oregon Department of Justice, 2007), str. 4-5.

Za tužilaštvo može biti teško da izvan svake sumnje dokaže da spolni odnos nije bio dobrovoljan, čak i u rijetkim slučajevima kada postoje forenzički ili medicinski dokazi. Međutim, postoji nekoliko drugih vrsta dokaza koji se mogu koristiti za potvrđivanje kredibiliteta svjedoka i kontekstualiziranje postojećih medicinskih dokaza koji ukazuju na to da je došlo do nedobrovoljnog seksualnog kontakta. Na primjer, možda postoje dokazi da je optuženi prijetio svjedokinji ako ne pristane na određene stvari, ili ako ne prekine ili ne zadrži trudnoću.

Forenzički i medicinski dokazi

Forenzički dokazi o seksualnom napadu tradicionalno se fokusiraju na utvrđivanje da li je došlo do seksualnog kontakta i, ako jeste, ko je počinitelj. Kako je spomenuto, to obično nije korisno u slučajevima seksualnog nasilja bračnog ili vanbračnog partnera. Nedostatak dokaza ni na koji način ne ukazuje na nepostojanje seksualnog kontakta – naprotiv, seksualno nasilje često ne ostavlja nikakve vidljive tragove ili povrede.²⁹

U idealnom slučaju, prikupljanje dokaza u predmetima seksualnog napada radi se uz istovremenu medicinsku obradu žrtve, kako bi se izbjegla potreba za ljekarskim pregledom i zasebnim forenzičkim pregledom, jer oba mogu biti izuzetno agresivna i neprijatna. Neki od dokaza koji se mogu koristiti za dokazivanje nasilnog seksualnog kontakta su:³⁰

Vrsta	Svrha
Krv (za analizu prisustva droge i alkohola)	Može ukazivati na nemogućnost pristanka
Urin (za analizu prisustva droge i alkohola)	Može ukazivati na nemogućnost pristanka
Povrede vanjskih genitalnih organa (modrice, razderotine, abrazije, otekline, ugrizi, ogrebotine)	Mogu ukazivati na upotrebu sile
Ostaci kože ispod noktiju	Mogu ukazivati na pružanje otpora i dovesti do identifikacije počinioca
Povrede u području anusa i genitalija (otekline, crvenilo, osjetljivost, razderotine, kontuzije, abrazije, puknuća, modrice, krvarenje vulve, ulaza u vaginu, himena, vagine, grlića materice ili anusa)	Mogu ukazivati na upotrebu sile, penetraciju

²⁹ Eileen Skinnider, str. 105, 107.

³⁰ Ibid, str. 105.

Također je važno da medicinska i forenzička evidencija sadrži informacije o psihičkom stanju žrtve, kao i mišljenja stručnjaka koji su izvršili preglede o vjerovatnom uzroku povreda (npr. oštri predmet, tkanina ili uže).³¹

- ***Psihološko vještačenje***

S obzirom na težinu dokazivanja nasilnog seksualnog odnosa u bračnoj ili vanbračnoj vezi, korisno je narediti provođenje psihološkog vještačenja žrtve seksualnog nasilja, koje može ukazati na doživljaj traume. Isto tako, nalaz vještaka može ponuditi mišljenje o genezi odnosa između bračnih ili vanbračnih partnera u dužem vremenskom periodu, i kako je došlo do eskalacije intimnog odnosa u seksualno nasilje.

Prevazilaženje stigme i zaštita svjedokinje

Procesuiranje seksualnog napada u porodici bez iskaza svjedokinje naročito je teško. Mnoge žrtve odbijaju da svjedoče jer im je previše neprijatno da na sudu govore o svom seksualnom ponašanju. Osim toga, stvari kao što su sodomija, gubitak djevičanstva (npr. u vanbračnoj zajednici), upotreba alkohola/droge ili trudnoća/abortus, može pratiti i određena društvena stigma.³² Stoga je bitno voditi računa o tome da seksualno nasilje u sklopu nasilja u porodici bude potencijalni indikator za tužioca za predlaganje mjere pritvora ili posebnih mjera zabrane ili bezbjednosti za svjedokinju.

Mnoge svjedokinje se plaše da će im počinitelj nasilja nauditi ako iznesu dokaze – taj strah može biti utemeljen na prethodnom iskustvu. Stoga je važno da krivičnopравни sistem pruži potrebnu zaštitu svjedokinjama kako bi mogle svjedočiti. Konačno, bitno je napomenuti da je seksualni napad povezan sa povećanim rizikom od smrtnog ishoda u slučajevima nasilja u porodici.³³

31 Ibid.

32 The Crown Prosecution Services (UK), “Domestic Abuse Prosecution Guidelines for Prosecutors”, 2014, str. 9.

33 *Napomena* Za više informacija o seksualnom nasilju kao nasilju u porodici vidi: Nenad Galić, ed. Vodič u postupanju: nasilje u porodici, str. 16–18.

III UNAPREĐENJE POLOŽAJA OŠTEĆENE (ŽRTVE NASILJA U PORODICI) U KRIVIČNOM POSTUPKU

3.1. Razumijevanje oštećene: zašto oštećene u predmetu nasilja u porodici odbijaju da svjedoče?

Odbijanje oštećene da svjedoči u predmetu nasilja u porodici protiv optuženog je zakonsko pravo oštećene kao privilegovane svjedokinje, koje oštećene u velikoj mjeri koriste na suđenju (čak i kada su prethodno u fazi istrage dale iskaz tužilaštvu i podržale krivično gonjenje optuženog). Ovim se onemogućava ili značajno ugrožava mogućnost tužioca da dokaže krivicu optuženog, pogotovo zbog čestog nedostatka drugih neposrednih dokaza u predmetu, koji mogu stajati samostalno na suđenju, mimo iskaza oštećene. S druge strane, odbijanje oštećene da svjedoči ne bi se trebalo smatrati znakom manjka vjerodostojnosti ili znakom da je nasilje kojem je bila izložena bilo manje teško. Postupajući u skladu s načelom legaliteta, tužilac je dužan nastaviti slučaj ukoliko postoje drugi dokazi da je učinjeno krivično djelo, posebno jer to može biti jedini način za okončanje ciklusa nasilja kojem je oštećena izložena.

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri su tužioci upoznati s razlozima koji stoje iza odluke oštećene, kao privilegovane svjedokinje, da odbije svjedočenje u predmetu nasilja u porodici. Isto tako, često tužioci nemaju dovoljno vremena na raspolaganju ili razvijenog osjećaja da se posvete oštećenoj kako bi uvidjeli zbog čega ona odbija, odnosno odustaje od svjedočenja. Pored ovoga, postoje situacije u praksi kada dođe do promjene sudije u predmetu nasilja u porodici tokom suđenja, što iziskuje ponavljanje dokaznog postupka, odnosno kada dođe do potrebe za ponovnim svjedočenjem oštećene u jednom dužem vremenskom periodu. Tada je posebno moguće da oštećena odustane od svjedočenja.

Radi informisanijeg postupanja tužilaca, u nastavku teksta dati su osnovni razlozi zbog kojih oštećene u predmetu nasilja u porodici odbijaju da svjedoče, kao i objašnjenja koji su to uobičajeni efekti nasilja na žrtvu (kada je u pitanju nasilje među bračnim/vanbračnim partnerima).³⁴

Zašto žrtve odbijaju da svjedoče / poreknu optužbe / povuku se:

- Iz straha da će doći do dodatnog nasilja ukoliko budu svjedočile;
- Prijećeno je njima ili članovima njihove porodice ukoliko svjedoče; zastrašene su i boje se;
- Iz suosjećanja i traumatske povezanosti sa nasilnicima;
- Žrtve imaju intenzivan osjećaj lojalnosti prema nasilniku;
- Srame se nasilja kojem su izložene;
- Preuzimaju odgovornost za nasilje nad njima;
- Misle da mogu kontrolirati upotrebu nasilja;
- Misle da mogu pomoći nasilniku da se izliječi od traume koja se prenosi na njih;
- Analiza troškova i koristi; koristi pretežu u odnosu na rizike;
- Nasilnici ih uvjeravaju da im niko neće vjerovati.

Uobičajeni efekti nasilja u porodici na žrtve:

- Strah od nasilja;
- Poricanje, otuđenje, nedostatak osjećaja;
- Bijes;
- Samookrivljavanje;
- Nepoznavanje pravnih i društvenih opcija;
- Izolacija od prijatelja i porodice;
- Izlaženje na kraj uz pomoć alkohola ili droga;
- Depresija, anksioznost, suicidalne misli;
- Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP);
- Upotreba nasilja radi odbrane/odgovora;
- Teškoće u izvršavanju svakodnevnih poslova/zadataka.

³⁴ Sadržaj preuzet od Jerry J. Bowles, "Postupanje sa žrtvom: zašto žrtve poreknu optužbe i povuku se?" (predstavljeno na konferenciji *Nove prakse u sudskom razmatranju slučajeva nasilja u porodici*, Sarajevo, decembar 2015. godine), nadopunjen preporukama Mel Flanagan.

Napomena:

Za potpuno razumijevanje zašto žrtve nasilja odbijaju da svjedoče u predmetima nasilja u porodici, između ostalog, potrebno je konsultovati *krug nasilja u porodici*, koji ukazuje da nasilje nije konstantno prisutno između dvoje ljudi koji su u partnerskom odnosu, već da se periodi nasilja smjenjuju s periodima pomirenja u odnosu. *Za više informacija vidite potpoglavlje 1.3.*

3.2. Intervjuisanje oštećene u predmetu nasilja u porodici

S ciljem uspostavljanja povjerenja sa oštećenom i uzimanja kvalitetnijeg iskaza, tužioc se trebaju u što ranijoj fazi postupka sastati sa oštećenom ili njenim advokatom. U slučajevima nasilja u porodici (a posebno zbog zlostavljanja), oštećena može biti pod utjecajem traume koju je doživjela, te je nužno da tužioc postupaju s posebnim obzirom prilikom intervjuisanja.

“Uputstvo za pripremu razgovora sa žrtvom:

- Budite spremni da pružite informacije ili da žrtvu uputite na službe za podršku. Napravite popis lokalnih resursa za žrtvu (npr. lokalne organizacije civilnog društva koje pružaju specijalizirane usluge ženama i djeci žrtvama nasilja u porodici).
- Organizirajte prethodni razgovor sa psihologom i upoznajte ga s predmetnim spisom. Ako je moguće, psiholog treba prisustvovati razgovoru sa žrtvom (kako bi pružio podršku žrtvi), dok ona prolazi kroz traumu pričanja o pretrpljenom nasilju.
- Pripremite žrtvu za razgovor tako što ćete joj objasniti njenu ulogu u pravnom postupku. Žrtva najvjerojatnije nije upoznata s pravnim sistemom. Do trenutka kad se vi sastanete sa žrtvom, ona će možda već biti frustrirana jer joj je mnogo osoba postavljalo pitanja lične prirode. Stoga je važno da joj strpljivo objasnite zbog čega je pozvana na razgovor. Žrtvu nikada nemojte kriviti, niti je osuđivati.
- Objasnite joj krivičnopravni postupak. Dajte joj do znanja da će od trenutnog davanja izjave do pojavljivanja pred sudom možda proteći značajan vremenski period. Objasnite na koji način će se njen iskaz koristiti u sudskom postupku, kao i da optuženi može dobiti jedan primjerak iskaza.

- Objasnite proces odbrane i ulogu advokata odbrane. Na taj način se žrtva priprema za teška unakrsna ispitivanja. Odvojite vrijeme da žrtvi unaprijed objasnite da zakonski postupak optuženom omogućava da iznese odbranu i da taj proces zna biti neugodan za žrtvu. Objasnite žrtvi da ona može pomoći tužilaštvu da se pripremi za odbranu tako što će tokom tog razgovora ispričati detalje krivičnog djela.
- Odaberite odgovarajuće mjesto za razgovor. U idealnom slučaju, razgovor bi se trebao odvijati u neutralnom okruženju, gdje se žrtva osjeća sigurno i ugodno, i gdje ima privatnost. Razgovor se ne bi trebao voditi u prostoriji za ispitivanja u policijskoj stanici ili tamo gdje počinitelj ima pristup žrtvi.
- Kad razgovarate sa žrtvom, slušajte je i ostavite joj vremena da vam ispriča šta se dogodilo. Žrtve možda treba podsjetiti da one nisu krive za nasilje. Uvijek pitajte žrtvu da li je zabrinuta za svoju sigurnost.”

Izvor: Eileen Skinnider, “Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls”, Criminal Justice Handbook Series, (Beč: Ured ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, 2014), str. 50–51.

3.3. Korištenje usluga psihologa, odnosno odjeljenja za podršku svjedocima u tužilaštvu prilikom saslušanja žrtve nasilja u porodici kao svjedokinje

Obrazloženje:

U najvećem broju predmeta nasilja u porodici, presudan faktor za uspješno procesuiranje optužnice i dokazivanje krivice optuženog predstavlja svjedočenje oštećene kao svjedokinje. Važno je da tužilaštvo oštećenoj od momenta uspostavljanja prvog kontakta pruži sve bitne informacije o krivičnom postupku kako bi imala potpunije razumijevanje svoje uloge u postupku, toka i mogućih ishoda postupka. Značajan broj tužilaštava u Bosni i Hercegovini ima uspostavljena odjeljenja za podršku svjedocima, u kojima rade psiholozi posvećeni radu sa svjedocima i pružanju psihološke podrške. Ukoliko ova odjeljenja nisu formirana u tužilaštvu, kao alternativan pristup tužiocima mogu zatražiti usluge psihologa iz drugih institucija (npr. sud, centar za socijalni rad) koji su posvećeni svom poslu i voljni pružiti stručnu podršku svjedocima u slučaju potrebe. Ovakva psihološka podrška posebno je značajna za svjedokinju oštećenu u predmetu nasilja u porodici.

Preporuke:

Prilikom saslušanja oštećene žrtve nasilja u porodici kao svjedokinje u prostorijama tužilaštva, potrebno je osigurati prisustvo psihologa (odnosno koristiti resurse odjeljenja za podršku svjedocima) radi pružanja psihološke podrške oštećenoj, ali i dobijanja kvalitetnijeg iskaza svjedokinje i njene pripreme za svjedočenje na glavnom pretresu.

U slučajevima zlostavljanja kao nasilja u porodici postupajući tužilac bi samoinicijativno, a u skladu s vlastitom procjenom, trebao angažovati psihologa kada je oštećena nesigurna, zastrašena ili zbunjena. Prije saslušanja oštećene potrebno je omogućiti psihologu da se adekvatno pripremi za saslušanje uvidom u konkretan tužilački spis i dokaze, kao i za prethodni psihološki intervju, kako bi se utvrdilo psihološko stanje svjedokinje.

Tužilaštva koja nemaju uspostavljeno odjeljenje za podršku svjedocima trebaju preduzeti korake kako bi koristili usluge psihologa koji djeluju u sudu ili centru za socijalni rad, u skladu s mogućnostima i ostvarenom institucionalnom saradnjom između tužilaštva i drugih pravosudnih institucija ili javnih ustanova koje djeluju na području koje potpada pod nadležnost tužilaštva.

Dobra praksa: Uz poziv koji se upućuje oštećenoj svjedokinji za saslušanje u prostorijama tužilaštva, oštećenu informišite o pravu na korištenje usluga odjeljenja za podršku svjedocima, odnosno usluga psihologa u tužilaštvu. Uz poziv dostavite kontakt telefon psihologa, kao i uputstvo oštećenoj da po potrebi može koristiti usluge psihologa radi pripreme za saslušanje u tužilaštvu.

3.4. Dodjela oštećenoj svjedokinji statusa ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom: donošenje odluke o procesnim mjerama zaštite svjedoka

Obrazloženje:

Dodjela oštećenoj (žrtvi nasilja u porodici), kao svjedokinji, statusa ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom i donošenje odluke o procesnim mjerama zaštite svjedoka doprinosi jačanju pretpostavke da oštećena, kao osoba koja ima status privilegovane svjedokinje, neće odbiti da svjedoči na suđenju protiv optuženog u predmetu nasilja u porodici. Isto tako, preduzimanjem svih potrebnih i raspoloživih radnji koje stoje na raspolaganju tužilaštvu, a koje za cilj imaju pružanje zaštite i pomoći žrtvi nasilja u porodici, tužilaštvo postupa u skladu sa standardom dužne

pažnje u sprečavanju djela nasilja u porodici i pružanju zaštite žrtvi (obavezujući međunarodno-pravni standard).³⁵

Preporuke:

Faza istrage: Tužilaštva koja imaju psihologa trebaju koristiti njegove usluge kao pomoćni resurs u radu sa svjedokinjom oštećenom, koja je traumatizirana izvršenjem krivičnog djela i koju treba pripremiti za glavni pretres; posebno joj treba pažljivo objasniti da ima pravo odbiti svjedočenje, ali da je u interesu pravde da svjedoči u predmetu nasilja u porodici. Pretpostavka je da će svjedočenje biti kvalitetnije ukoliko se izvrše pripreme u istrazi, odnosno ukoliko psiholog razgovara sa svjedokinjom oštećenom.

Kada psiholog u fazi istrage obavi razgovor sa oštećenom, potrebno je napraviti procjenu njenog psihološkog stanja zbog svjedočenja. Nakon što je psiholog izvršio uvid u spis predmeta i razgovarao sa svjedokinjom, napraviti će se službena zabilješka, u skladu s kojom tužilac raspolaže stručnom procjenom po kojoj može dalje postupati, odnosno predložiti dodjelu statusa ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom oštećenoj.

Faza podizanja optužnice: u opravdanim slučajevima, u optužnici treba predložiti da se svjedokinji oštećenoj dodjeli status ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom. Prethodno je potrebno izvršiti timsko vještačenje (vještak neuropsihijatar i psiholog), kako bi se napravila procjena psihičkog stanja oštećene, s ciljem utvrđivanja da li je ona traumatizirana izvršenim djelom nasilja u porodici.

Dobra praksa: U optužnici, u opravdanim slučajevima, također predložite da psiholog iz odjela za podršku svjedocima bude prisutan na suđenju za nasilje u porodici. Na ovaj način upozoravate sud da je potreban psiholog na glavnom pretresu.

Faza glavnog pretresa: U opravdanim slučajevima, kad se radi o teškim krivičnim djelima (npr. zlostavljanje) tužilac treba da uputi zahtjev sudu da se oštećenoj kao svjedokinji u predmetu nasilja u porodici dodijeli status ugrožene svjedokinje ili svjedokinje pod prijetnjom.

Primjeri nekih *procesnih mjera zaštite* za svjedokinju, koje su primjerene u različitim fazama postupka u vezi s nasiljem u porodici, u skladu s okolnostima pojedinačnog slučaja, su:

35 Vijeće Evrope – Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici/Istanbulska konvencija (CETS 210; 2011), (“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori”, br. 19/2013). *Obaveze država i dužna pažnja:* član 5, stav 2. “Članice će preduzeti neophodne zakonodavne, odnosno druge mjere da s dužnom pažnjom spriječe, istraže, kazne i osiguraju reparaciju za djela nasilja obuhvaćena ovom konvencijom, koja učine akteri koji ne istupaju u ime države.”

- Mjere kojima se smanjuje strah svjedokinje izbjegavanjem kontakta s optuženim:
 - Na glavnom pretresu – udaljenje optuženog iz sudnice dok svjedokinja svjedoči; svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka.
- Mjere kojima se ograničava izloženost svjedokinje psihološkom stresu:
 - Istraga: psihološka podrška za davanje iskaza u tužilaštvu, odnosno psihološka priprema svjedokinje u prostorijama tužilaštva neposredno prije davanja iskaza;
 - Glavni pretres: prisustvo psihologa kao podrška svjedokinji;
 - Podrška nakon svjedočenja: razgovor psihologa sa svjedokinjom i psihološka pomoć.

3.5. Informisanje oštećene o specijalizovanim uslugama podrške žrtvama nasilja u porodici

Obrazloženje:

Radi pružanja korisnih informacija žrtvama nasilja u porodici o postojećim specijalizovanim uslugama podrške koje im stoje na raspolaganju u određenoj lokalnoj zajednici – poželjno je da tužilac koji postupa u predmetu nasilja u porodici raspolaže informacijama o uslugama podrške u vezi s nasiljem u porodici, koje pružaju odgovarajuće organizacije civilnog društva ili javne ustanove socijalne zaštite (centri za socijalni rad) u lokalnoj zajednici. Usluge podrške mogu se odnositi na: smještaj u sigurnu kuću za žene i djecu žrtve nasilja u porodici, psihosocijalnu podršku, besplatnu pravnu pomoć ili pravno savjetovanje.

Preporuka:

U predmetu nasilja u porodici u kojem je oštećena osoba ženskog spola, tužiocu će prema potrebi informisati oštećenu o djelovanju odgovarajuće organizacije civilnog društva ili javne ustanove u lokalnoj sredini koja pruža specijalizovane usluge podrške ženama žrtvama nasilja u porodici.

Lista organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini koje pružaju specijalizovane usluge podrške za žene (i djecu) žrtve nasilja u porodici:

1. **Banja Luka: Fondacija Udružene žene Banja Luka**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 051 462 146, e-mail: office@unitedwomenbl.org
2. **Bihać: Žene sa Une**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 037 220 855, e-mail: zena-una@bih.net.ba
3. **Bijeljina: Fondacija Lara Bijeljina**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 055 290 570, e-mail: ngo.lara@teol.net
4. **Modriča: Budućnost**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 053 820 700, e-mail: gocalg@gmail.com
5. **Mostar: Žena BiH**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 036 550 339, e-mail: zenabih@bih.net.ba
6. **Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, besplatna pravna pomoć, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 033 237 240 (sigurna kuća), 033 570 560 (pravna pomoć), e-mail: shelters.1@bih.net.ba
7. **Tuzla: Vive žene**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 035 224 310, e-mail: vivezene@bih.net.ba
8. **Zenica: Centar za pravnu pomoć ženama**, usluga – besplatna pravna pomoć; kontakt podaci – tel.: 032 402 049, e-mail: czppzz@gmail.com
9. **Zenica: Medica**, usluga – smještaj u sigurnu kuću, pravno savjetovanje, psihosocijalno savjetovanje; kontakt podaci – tel.: 032 463 920 (psihološko i pravno savjetovanište), e-mail: medica1@bih.net.ba

***Centar za socijalni rad koji pruža uslugu sigurnog smještaja ženama i djeci
žrtvama nasilja u porodici:***

1. **Jajce: Centar za socijalni rad Jajce**, kontakt podaci – tel.: 030 654 105,
e-mail: czsrjajce@yahoo.com

Napomena:

Kao što je ranije navedeno, žene nisu jedine koje mogu biti oštećene, a samim tim u potrebi za uslugama koje su dostupne u njihovoj lokalnoj zajednici. Postoje psiholozi koji su specijalizirani za pružanje podrške muškarcima žrtvama trauma, organizacije koje pružaju podršku djeci u ranjivim situacijama ili omladinske organizacije koje mogu podržati starije maloljetnike koji su izloženi nasilju. Osim toga, postoje udruženja koja pružaju usluge žrtvama koje se identifikuju s nekom manjinskom grupom. Iako ženske nevladine organizacije obično ne pružaju podršku muškarcima (ili djeci), one često imaju informacije o pojedincima ili organizacijama koje to čine.

Iako tužiocu nisu obavezni preduzimati ove radnje, ovakav pristup može uveliko poboljšati iskustvo oštećenih osoba sa odgovorom krivičnog sistema na nasilje u porodici, kao i poboljšati šanse za budućom saradnjom žrtava nasilja u porodici s policijom i tužilaštvom.

IV POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: OPĆE RADNJE

4.1. Standard postupanja: bez neopravdanog odgađanja

Obrazloženje:

Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulska konvencija,³⁶ koja je obavezujuća za Bosnu i Hercegovinu, kao glavni standard postupanja tužilaštava u predmetima nasilja u porodici nalaže postupanje bez neopravdanog odgađanja. Primjena ovog standarda dovodi do brže progresije predmeta kroz krivičnopravni sistem, te, shodno tome, i bržeg ishoda krivičnog postupka – čime se neposredno doprinosi poboljšanju položaja oštećene u postupku jer se utječe na mogućnost bržeg postizanja zaštite i satisfakcije žrtve (kao svrhe kažnjavanja). S druge strane, neažurno postupanje krivičnopravnih subjekata u predmetima nasilja u porodici koje dovodi do brojnih odlaganja i odugovlačenja postupka može proizvesti efekte daljnje viktimizacije žrtava nasilja u porodici, naročito zbog njihove uzastopne izloženosti kompleksnostima krivičnog postupka i jačanja sumnje i nesigurnosti u dobijanje zaštite i satisfakcije.

Preporuka:

U okviru organizacije rada u tužilaštvima, potrebno je uvesti opće povećanje ažurnosti u postupanju tužilaca na predmetima nasilja u porodici. Shodno tome, tužiocima trebaju voditi računa da u predmetu nasilja u porodici postupaju bez neopravdanog odgađanja. Ovo se posebno odnosi na podizanje optužnice nakon provedenih istražnih radnji pod nadzorom tužilaštva i zastupanje optužnice na sudu.

³⁶ Vijeće Evrope: Istanbulska konvencija; član 49. “Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se istrage i sudski postupci za sve vidove nasilja obuhvaćene Konvencijom provode bez neopravdanog odgađanja.”

Dobra praksa: Postoje različite prakse sudova u BiH u vezi sa održavanjem glavnog pretresa: određeni sudovi prvo zakazivanje glavnog pretresa nazivaju uvodnim izlaganjem, te onda idu sa zakazivanjem ročišta na kojima se izvode dokazi, dok drugi sudovi prilikom prvog zakazivanja glavnog pretresa otvaraju dokazni postupak. U predmetima nasilja u porodici, zaštita i satisfakcija žrtve trebala bi biti od posebnog interesa u postupku, te je glavni pretres potrebno provesti što efikasnije. *S ciljem ažurnijeg postupanja u predmetima nasilja u porodici, u okviru nadležnosti tužioca, ukažite sudu na potrebu grupisanja dokaza i koncentraciju izvođenja dokaza na glavnom pretresu.*

Sistemske preporuke:

Potrebno je da rukovodstva tužilaštava podrže standard hitnog postupanja u predmetima nasilja u porodici kako bi on zaživio u praksi. Korisno bi bilo donošenje obaveznih instrukcija u pogledu hitnog postupanja (odnosno postupanja bez neopravdanog odgađanja) u predmetima nasilja u porodici glavnog federalnog tužioca, odnosno glavnog republičkog tužioca prema glavnim kantonalnim tužiocima, odnosno glavnim okružnim tužiocima, te dalje – glavnih kantonalnih/glavnih okružnih prema kantonalnim/okružnim tužiocima u pojedinačnim tužilaštvima.

Korisno bi bilo i uvođenje odgovarajućeg rješenja (npr. izmjena zakona, prijedlog Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH nadležnim ministarstvima), koje se ogleda u skraćivanju rokova obavještanja tužioca od ovlaštenih službenih lica o vršenju krivičnih djela nasilja u porodici: da se u svim predmetima nasilja u porodici (ne samo djelima s zapriječenom kaznom zatvora preko pet godina zatvora) uvede dužnost hitnog obavještanja (“obavijestiti odmah”).

4.2. Organizacija rada tužilaštva na zastupanju optužnica za nasilje u porodici

Obrazloženje:

U tužilaštvima u BiH – posebno kad se radi o većim tužilaštvima – rijetke su situacije da jedan te isti tužilac provodi postupak u predmetu nasilja u porodici od vremena izvršenja djela do presude (od početka do kraja postupka); odnosno rijetko je prisustvo tzv. “vertikalnog” zastupanja optužnice. Kao posljedica ovoga, moguće je da tužioci koji postupaju u različitim fazama postupka (npr. dežurni tužilac koji nadgleda provođenje istražnih radnji, tužilac koji piše optužnicu i zastupa je na glavnom pretresu, tužilac koji učestvuje na ročištu na kojem se izvode pojedinačne radnje dokazivanja, tužilac koji preduzima radnje u postupku po žalbi) preduzimaju neujednačene radnje i donose različite odluke, npr. u vezi sa tumačenjem činjenica i ocjenom dokaza. S druge strane, pošto u većini slučajeva ne postoji specijaliza-

cija tužilaca za rad na predmetima nasilja u porodici, moguće je da različiti tužioci, koji postupaju u istom predmetu, ispoljavaju različito razumijevanje prirode nasilja kada se ono ispoljava kao oblik rodno zasnovanog nasilja, i uopće različito poznavanje pravnih standarda u oblasti zaštite od nasilja u porodici i zaštite ljudskih prava žena. U praksi, problem se javlja kad dođe do nejednake primjene zakonskih propisa i propusta u krivičnom gonjenju počinitelaca krivičnog djela.

Preporuke:

Praksa rada u “manjim” tužilaštvima: u mjeri u kojoj je to moguće, potrebno je osigurati “vertikalno” krivično gonjenje u predmetima nasilja u porodici, odnosno zastupanje optužnice u predmetu nasilja u porodici u svim fazama krivičnog postupka.

Praksa rada u “većim” tužilaštvima: u mjeri u kojoj je to moguće, potrebno je unutar tužilaštva osigurati efikasnu internu koordinaciju i razmjenu informacija o predmetu nasilja u porodici između tužioca čiji je predmet, i tužioca (tužilaca) koji postupaju u predmetu u različitim fazama krivičnog postupka. Ovo podrazumijeva da tužilac, čiji je predmet nasilje u porodici, u fazi suđenja prati predmet koji zadužuje neki drugi tužilac u održavanju zakazanog pretresa, uzima zapisnik sa glavnih pretresa i daje instrukcije o postupanju.

4.3. Podnošenje imovinskopravnog zahtjeva za naknadu štete oštećenoj: prikupljanje dokaza o nanesej šteti

Obrazloženje:

Po pravilu, oštećene, kao žrtve nasilja u porodici, upućuju se da imovinskopravni zahtjev za naknadu štete ostvare u parničnom postupku.³⁷ Ali, s obzirom na stručnu pomoć tužioca koji treba da prikuplja dokaze o nanesej šteti, žrtvama nasilja u porodici trebalo bi biti lakše ostvariti imovinskopravni zahtjev u okviru krivičnog postupka. U parnici, žrtve se nalaze u teškoj poziciji u odnosu na krivični postupak jer po pravilu nemaju stručnu pomoć i prepuštene su same sebi. One time mogu trpiti dodatnu traumu, viktimizaciju i ekonomske troškove. Nije zapravo poznato u kojoj mjeri žrtve nasilja u porodici pokreću parnični postupak za naknadu štete nakon završetka krivičnog postupka. Pretpostavka je da žrtve izuzetno rijetko pokreću parnični postupak za nadoknadu štete. Ovo dovodi do posljedice da žrtvama nasilja u porodici nije obezbijedena kompenzacija za štetu koju su pretrpile.

³⁷ Na osnovu saznanja koja proizilaze iz monitoringa sudskih postupaka u predmetima nasilja u porodici (za više informacija vidi: Misija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici), kao i neposrednih razgovora s brojnim sudijama i tužiocima u okviru projekta “Rod i pravosuđe” na ovu temu, nameće se zaključak da ne postoji sudska praksa u bh. pravosuđu o odlučivanju o postavljenom imovinskopravnom zahtjevu oštećene u predmetu nasilja u porodici u krivičnom postupku.

S druge strane, tužioci moraju da se staraju o imovinskopravnom zahtjevu oštećene i dužni su prikupljati dokaze o njemu. S tim u vezi, ispunjavajući svoju obavezu, tužilac je prilikom saslušanja oštećene kao svjedokinje u postupku dužan oštećenu pitati o imovinskopravnom zahtjevu, odnosno u kojem pravcu će on biti postavljen.³⁸ Postavlja se pitanje u kojoj mjeri tužioci ispunjavaju svoju obavezu, odnosno prikupljaju dokaze o nanesenoj šteti, i da li ih u dovoljnoj mjeri konkretizuju kako bi potkrijepili postavljeni imovinskopравни zahtjev oštećene.³⁹

Preporuke:

U fazi istrage, prije nego što oštećena postavi imovinskopравни zahtjev, tužioci bi se trebali uključiti i procijeniti da li je konkretna šteta na strani oštećene materijalna ili nematerijalna.

U fazi istrage, s ciljem dokazivanja nastanka štete i utvrđivanja visine štete, tužioci mogu narediti i provesti vještačenje:

- Kada je u pitanju materijalna šteta, po mišljenju vještaka finansijske struke, kako bi se utvrdila visina štete;
- *Napomena:* Postoji mogućnost da se, u skladu sa procjenom tužioca, u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja, nematerijalna šteta utvrdi u fazi istrage. U ovom slučaju, dokazivanje nastanka štete i utvrđivanje visine nematerijalne štete može se provesti po vještaku neuropsihijatru.⁴⁰

Po utvrđenoj šteti i postavljenom imovinskopravnom zahtjevu oštećene, tužioci trebaju podići optužnicu sa podnesenim imovinskopравnim zahtjevom za naknadu štete oštećenoj.

38 U predmetu nasilja u porodici u većini slučajeva radi se o naknadi nematerijalne štete.

39 Sljedeći razlozi u praksi pretežno preovlađuju za nepodizanje optužnica s postavljenim imovinskopравnim zahtjevom u predmetima nasilja u porodici (prema mišljenju tužilaca koji su izradili priručnik): prilikom utvrđivanja nematerijalne štete dolazi do bitnog odugovlačenja krivičnog postupka; prilikom utvrđivanja nematerijalne štete primjenjuju se pravila parničnog postupka prema kojima tužioci imaju kritički otklon; nadoknada nematerijalne štete je rijetko ostvariva u praksi s obzirom na pretpostavljenu nesolventnost optuženog.

40 Zakoni o krivičnom postupku (FBiH, RS, BD) propisuju da je tužilac dužan prikupiti dokaze o imovinskopравnom zahtjevu u vezi s krivičnim djelom. Ipak, važno je napomenuti da trenutno ne postoji praksa utvrđivanja nematerijalne štete u vezi s krivičnim djelom nasilja u porodici.

4.4. Uvezivanje prethodnih tužilačkih odluka u vezi sa osumnjičenim i korištenje ranije pribavljenih dokaza

Preporuke:

U slučajevima kada u tužilaštvu postoje prijave/izvještaji o počinjenom krivičnom djelu nasilja u porodici po kojima je ranije postupano, preporučuje se da postupajući tužilac stekne uvid u prethodno donesene “negativne” tužilačke odluke u vezi sa osumnjičenim. Odnosno, preporučuje se da se prethodno donesena *naredba o neprovođenju istrage* ili *naredba o obustavi istrage*, koje se odnose na nasilje u porodici, uveže sa naknadno (novo)otvorenom istragom povodom nasilja u porodici za osumnjičenog i oštećenu.

Isto tako, tužiocima trebaju voditi računa o mogućnosti korištenja *ranije pribavljenih dokaza* u sklopu istrage koja je obustavljena u novootvorenoj istrazi protiv osumnjičenog za djelo nasilja u porodici. Kada tužilac donese naredbu o obustavi istrage, postoji mogućnost ponovnog otvaranja istrage ukoliko dobije nove informacije i dokaze o počinjenom krivičnom djelu. Također, nema prepreka da se korisne informacije, odnosno eventualni dokazi iz predmeta okončanog donošenjem naredbe o neprovođenju istrage koriste u novootvorenom predmetu, odnosno u istrazi za nasilje u porodici protiv osumnjičenog.

4.5. Dostavljanje izvoda iz evidencije za osumnjičenog: kaznena, prekršajna i operativna evidencija

Obrazloženje:

Tužilaštva u Bosni i Hercegovini primjenjuju različite pristupe kod uvezivanja predmeta i imaju drugačije prakse kod zaprimanja svih relevantnih evidencija u vezi sa osumnjičenim. U nekim tužilaštvima postoji praksa da se predmeti po kojima se postupa obavezno uvezuju, te u tom pravcu postoje i obavezne instrukcije glavnih tužilaca, dok u drugim tužilaštvima takva praksa ne postoji. Dalje, u nekim tužilaštvima praksa je da policija uz kaznenu evidenciju za osumnjičenu osobu obavezno dostavlja i njegovu prekršajnu, kao i operativnu evidenciju. U drugim tužilaštvima ne postoji ova obaveza. Za sveobuhvatno sagledavanje konteksta nasilja u porodici i prikupljanje široke dokazne građe važno je da tužilaštvo raspolaže relevantnim informacijama iz evidencija za osumnjičenog.

Preporuke – dobra praksa:

- Postupajući tužilac treba obavezno od policije zatražiti dostavljanje *izvoda iz prekršajne evidencije za osumnjičenog*. Ovo je od posebnog značaja jer se, prema trenutnim zakonskim rješenjima, u Republici Srpskoj nasilje u porodici procesuiru i kao prekršaj, dok u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji mogućnost da se nasilje u porodici procesuiru kao prekršaj protiv javnog reda i mira.
- Postupajući tužilac treba od policije zatražiti *izvod iz operativne evidencije za osumnjičenog*, odnosno podatak da li je bilo *još kakvih izvještaja* nadležne stanice policije (ili centra javne bezbjednosti) prema tužilaštvu protiv osumnjičenog.
- Postupajući tužilac, u skladu s mogućnostima, treba od policije zatražiti dostavljanje izvještaja o tome da li je osumnjičeni ranije *prijavljivao* za ista ili slična krivična djela.
- Postupajući tužilac treba od pisarnice tužilaštva zatražiti spisak svih postupaka koji su vođeni protiv osumnjičenog (uključujući obustave istrage), ukoliko ne postoji praksa uvezivanja predmeta u tužilaštvu preko pisarnice.
- Oštećena može biti glavni izvor saznanja tužiocu da li je ranije bila žrtva nasilja u porodici. Ukoliko jeste, tužilac može od nje saznati kojim institucijama/organima je ranije prijavljivala nasilje, kako bi on kontaktirao ove institucije i prikupio tražene podatke (ovo je posebno značajno ukoliko stanica policije ne vodi ažuriranu evidenciju ili ne omogućava davanje izvoda iz operativne evidencije).

4.6.a. Provjera izricanja zaštitne mjere za nasilje u porodici u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici FBiH: uvrštenje u spis predmeta kao dokaz

4.6.b. Provjera izricanja prekršajne sankcije u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici RS-a: uvrštenje u spis predmeta kao dokaz

Obrazloženje:

U pojedinim tužilaštvima u BiH uspostavljena je praksa zaprimanja podataka od policijskih uprava: policija uz izvještaj o počinjenom krivičnom djelu nasilja u porodici redovno dostavlja rješenja (prekršajnih odjeljenja) sudova o izrečenim za-

štitnim mjerama (FBiH), odnosno o prekršajnim sankcijama (RS) protiv prijavljene osobe, u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici.

Ukoliko u određenom tužilaštvu nije uspostavljena ovakva praksa, tužioci koji formiraju spis predmeta mogu provjeriti u nadležnom sudu prema mjestu prebivališta optuženog da li je sud prema optuženom izrekao trenutno važeću ili raniju *zaštitnu mjeru*, odnosno *prekršajnu sankciju* za nasilje u porodici u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici.

Ovakva sudska odluka može se uvrstiti kao dokaz koji potkrepljuje navode optužnice. Naime, postojanje ove pravne činjenice značajno je za informisanje suda o historijatu vršenja nasilja optuženog (posebno kada je nasilje vršeno prema istoj oštećenoj), ali i kao potvrda nasilnog karaktera optuženog. U konačnici, ova informacija može biti korisna za sud prilikom odmjeravanja krivičnopravne sankcije optuženom.

Preporuke:

Tužioci koji postupaju u predmetu nasilja u porodici u Federaciji Bosne i Hercegovine redovno provjeravaju (u nadležnom sudu, prema mjestu prebivališta optuženog) da li postoji sudska odluka u postupku za izricanje zaštitne mjere optuženom u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH.

Tužioci koji postupaju u predmetu nasilja u porodici u Republici Srpskoj redovno provjeravaju (u nadležnom sudu, prema mjestu prebivališta optuženog) da li postoji sudska odluka u prekršajnom postupku, kojom je optuženom izrečena prekršajna sankcija za nasilje u porodici, a u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u RS-u.

Tužioci trebaju voditi računa da ove sudske odluke uvrste u spis predmeta kao dokaz koji potkrepljuje navode optužnice.

Dobra praksa: Od policijske uprave, koja je zadužena za nadzor provođenja zaštitne mjere prema optuženom za nasilje u porodici, zatražite službenu zabilješku o provođenju zaštitne mjere, te je po potrebi koristite kao potkrepljujući dokaz.

4.7. Ažuriranje izvoda iz kaznene i prekršajne evidencije optuženog kod protoka dužeg vremenskog perioda između pojedinih faza krivičnog postupka

Obrazloženje:

Praksa pokazuje da tužioci u pravilu pribavljaju izvod iz kaznene evidencije optuženog u momentu vođenja istrage protiv osumnjičenog. Ipak, postoji mogućnost da od vremena završetka istrage do vremena podizanja optužnice, te zatim do vremena održavanja glavnog pretresa, dođe do promjene kaznene evidencije optuženog. Na osnovu toga dolazi do posljedice da prvobitno priložena evidencija ne pokazuje objektivno stanje stvari po pitanju prethodne kažnjivosti. S druge strane, tužioci izuzetno rijetko pribavljaju izvod iz prekršajne evidencije optuženog u predmetu nasilja u porodici, koji je itekako značajan u kontekstu ovog delikta jer može otkriti prethodno prekršajno kažnjavanje optuženog (RS) ili izricanje zaštitnih mjera za nasilje u porodici prema optuženom (FBiH). Ovo je naročito značajno kada postoji mogućnost da se radi o specijalnom povratniku s prethodno izrečenom krivičnopravnom sankcijom ili mjerom upozorenja, odnosno osobi prema kojoj su izrečene prekršajne sankcije/zaštitne mjere koje nisu registrovane u zvaničnoj evidenciji u momentu provođenja istrage za djelo nasilja u porodici. Ovo predstavlja bitan dokaz koji ukazuje na ličnost optuženog i omogućava izvođenje zaključka o postojanju sklonosti optuženog ka vršenju nasilja u porodici, što je od značaja za sud prilikom odmjerenja krivičnopravne sankcije.

Preporuke:

Tužioci trebaju voditi računa, u slučajevima kada je duži vremenski period protekao od završetka istrage, da prilikom podizanja optužnice u dokazni materijal predmeta uvrste ažuriran izvod iz kaznene evidencije optuženog i ažuriran izvod iz prekršajne evidencije u vezi sa nasiljem u porodici (po osnovu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici).

Ukoliko je protekao duži vremenski period od potvrđivanja optužnice u prethodnom postupku do održavanja suđenja, tužioci trebaju iznova provjeriti stanje kaznene i prekršajne evidencije optuženog i po potrebi priložiti ažuriranu evidenciju za optuženog u dokazni materijal predmeta.

V POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: FAZE KRIVIČNOG POSTUPKA

5.1. ISTRAGA

5.1.1. Pripremne radnje i procedure prije podizanja optužnice

U predmetima nasilja u porodici u značajnoj mjeri dolazi do odbijanja oštećene – svjedokinje (status privilegovane svjedokinje) da svjedoči na sudu ili do izmjene iskaza oštećene na glavnom pretresu. Iako je iskaz oštećene u ovim predmetima najčešće od primarne važnosti za dokazivanje izvršenja djela i predstavlja ključni dokaz, tužiocima trebaju biti spremni da će oštećena kao privilegovana svjedokinja odbiti svjedočenje, te trebaju preduzeti sve neophodne korake kako bi prikupili sve druge relevantne dokaze. Iz tog razloga, od presudnog je značaja – za potrebe kvalitetnog vođenja dokaznog postupka u vezi sa nasiljem u porodici (prvenstveno u slučajevima fizičkog nasilja) – da policija i tužilaštvo primjenjuju efikasne metode u prikupljanju tzv. materijalnih (objektivnih i subjektivnih) dokaza. Shodno tome, istraga bi trebala biti proaktivna i trebali bi se prikupiti svi materijalni dokazi koji se tiču vještačenja. U slučajevima fizičkog nasilja, žrtva treba da se uputi na fizički pregled. U mjeri u kojoj je to moguće, trebao bi se obaviti uviđaj na licu mjesta i izuzeti svi sumnjivi tragovi radi medicinske dokumentacije o zadobijenim povredama. Isto tako, potrebno je fotografisati zadobijene povrede oštećene (koje pored medicinske dokumentacije mogu pomoći za vještačenje mehanizma nanošenja povreda). Posebno je bitno sačiniti kvalitetan zapisnik o uviđaju i fotodokumentaciju sa svim zabilježenim činjenicama s mjesta događaja, identifikovati predmete koji se dovode u vezu s izvršenjem krivičnog djela (npr. pištolj, nož i dr.), te obezbijediti biološke tragove nađene na mjestu događaja (tragovi krvi, kose i sl.).⁴¹

41 Edin Šaćirović, “Krivičnopravni i kriminološki aspekti nasilja u porodici”, (mag.rad), Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2012, str. 100.

U nastavku su prikazane detaljne pripremne radnje i procedure koje je potrebno preduzeti prije podizanja optužnice za krivično djelo nasilja u porodici, a u vezi sa prikupljanjem dokaza i procjenom rizika po žrtvu.

Prethodna priprema

Primjer dobre međunarodne prakse: Tužilaštva trebaju saradivati s agencijama za provođenje zakona na izradi protokola o tome koji dokazi su potrebni u slučajevima nasilja u porodici. Istražitelji će biti efikasniji, a predmeti uspješniji ako postoji jasno razumijevanje i očekivanja. Najefikasnija metoda je da se u svakom slučaju nasilja u porodici koristi standardizirani obrazac u kojem su zastupljena sva pitanja koja se tiču dokaza i procjene rizika.

Procedure prije podizanja optužnice⁴²

A. DOKUMENTOVANJE DOKAZA (radnje preuzima policija, a tužilaštvo usmjerava i nadzire):

1. Dokumentujte prisustvo svake osobe na mjestu izvršenja navodnog krivičnog djela.
2. Zabilježite ime, odnos, dob, veličinu (žrtve i počinioca), držanje, povrede (uz saglasnost žrtve), pritužbe na bolove ili psihičke probleme, izgled (trudnoća, pocijepana odjeća, droge ili alkohol). Navedite gdje se nalazilo svako od prisutne djece u vrijeme incidenta.
3. Fotografirajte svaku žrtvu/svjedoka/osumnjičenog, fotografirajte povrede nastale tokom napada ili odbrane: zabilježite i povrede skrivene ispod odjeće ili kose i simptome gušenja ili davljenja. Fotografirajte i sav nered na mjestu izvršenja djela, te polomljenu ili oštećenu imovinu.
4. Uzmite potpunu izjavu od žrtve na privatnom i sigurnom mjestu. Iskažite poštovanje, pažnju, smirenost i strpljenje – ne požurujte žrtvu i ne okrivljujte je za incident.
5. Pitajte žrtvu za sve ranije nasilne incidente, prijetnje, zastrašivanje, izolaciju ili seksualne kontakte bez pristanka. Budite spremni da pružite informacije o krivičnom postupku, zaštitnim mjerama i/ili zaštitnim nalogima, dostupnim službama podrške (centar za socijalni rad ili organizacije civilnog društva koje pružaju specijalizovane usluge pomoći ženama i djeci žrtvama nasilja u porodici), te žrtvi ostavite kontakt informacije za dodatna pitanja ili bojazni. Posavjetujte žrtvu da kontaktira policiju ili tužioca ako počinitelj opet pokuša stupiti u kontakt s njom, te

⁴² Materijal izradila Mel Flanagan za potrebe ovog priručnika. Sadržaj naknadno revidiran od autora i prilagođen kontekstu BiH.

ako opet iskoristi nasilje, prijetnje ili zastrašivanje.

6. Pribavite relevantne medicinske podatke, odnosno medicinsku dokumentaciju o žrtvi.
7. Uzmite izjavu od osumnjičenog, ako je ponudi ili pristane na to. U potpunosti zabilježite sve spontane komentare, priznanja, optužbe, odbrane ili alibije.
 - a. *Napomena:* iako se ovakva izjava osumnjičenog ne može koristiti kao dokaz na sudu (izuzev ukoliko je izjavu osumnjičeni potpisao u prisustvu branioca), ona svakako predstavlja bitnu informaciju koja može pomoći tužiocu u planiranju dokazivanja i dodatnog rasvjetljavanja cjelokupnog konteksta nasilja u porodici, te procjene rizika po žrtvu.
8. Uzmite izjave od svih drugih svjedoka koji su bili prisutni ili u blizini tokom incidenta, kao i izjave susjeda. Raspitajte se za ranije incidente i relevantne informacije o prošlosti.
9. Prikupite materijalne dokaze na licu mjesta, odnosno sredstva koja su korištena pri izvršenju krivičnog djela, biološke tragove koji će biti dalji predmet vještačenja. Izuzmite svu razderanu, potrganu, krvavu odjeću ili predmete koji su korišteni ili oštećeni tokom incidenta i sve predmete koji su korišteni kao oružje ili za upućivanje prijetnje.
10. U cilju poboljšanja intervencije i procesuiranja slučajeva nasilja u porodici, kad god je to moguće, tužiocu trebaju uraditi uviđaj radi neposrednog opažanja činjenica⁴³ na licu mjesta.

Dodatne radnje (preduzima tužilaštvo):

11. Razmotrite ishod svih ranijih prijava.
12. Obavijestite žrtvu o datumu sudskih ročišta i njihovoj svrsi.
13. Procesuirajte slučaj što je brže moguće, odnosno bez nepotrebnog odlaganja.

B. PROCJENA RIZIKA (vrši policija i tužilaštvo):

1. Provjerite ima li oružja ili opasnog oruđa u kući, da li osumnjičeni ima pristup oružju/oruđu na drugom mjestu, i/ili da li je prijetio da će upotrijebiti oružje/oruđe. Pronađite svo oružje/oruđe koje je korišteno ili za koje je osumnjičeni prijetio da će ga upotrijebiti.
2. Pitajte da li su strane odnedavno rastavljene ili su se namjeravale ra-

⁴³ Npr. prisustvo djece, razbacani predmeti, razbijeni predmeti, povrede kod oštećene, ponašanje osumnjičenog.

stati i pažljivo razmotrite nivo straha kod žrtve od budućih napada ili incidenata.

3. Utvrdite da li je osumnjičeni:
 - a. ranije bio nasilan i/ili prijetio žrtvi ili drugima?
 - b. ikada prijetio da će ubiti žrtvu, sebe ili nekog drugog?
 - c. ikada davio ili gušio žrtvu ili nekog drugog? Prijetio da će to uraditi?
 - d. ikada žrtvu ili nekog drugog prisilio na seksualni kontakt?
 - e. ima probleme sa mentalnim zdravljem ili emocionalne probleme?
 - f. ranije osuđivan ili se vodi krivični, odnosno prekršajni postupak protiv njega?
 - g. zloupotrebljava drogu ili alkohol?
4. Procijenite da li da predložite pritvor (do suđenja) ili produženje izrečene mjere. Razmotrite sve navedene faktore rizika, prirodu djela i opasnost po žrtvu i zajednicu.
5. Kada je rizik značajan, zatražite pritvor za osumnjičenog – kad su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi.
6. Kada se osumnjičeni pusti na slobodu, potrebno je razmotriti mogućnost predlaganja odgovarajuće mjere zabrane.

C. PRIKUPITE DODATNE DOKAZE:

1. Pribavite svu relevantnu komunikaciju između osumnjičenog i žrtve i eventualno trećih lica (SMS poruke, e-mail, društvene mreže).
2. Provjerite da li postoje zaštitne mjere, ranija evidencija o žrtvi, svjedoci-ma ili izvršiocu, ili uslovne osude koje su još na snazi.

5.1.2. Uzimanje izjava od svjedoka

a. Uzimanje izjave od oštećene svjedokinje

Tužilac treba uzeti detaljnu izjavu od oštećene, koja uključuje ispitivanje o okolnostima ranijeg nasilja, kako bi se ispitao obim nasilja osumnjičenog i kako bi se navodi oštećene mogli provjeriti kroz prikupljene materijalne dokaze. Imajte na umu da mnoge žrtve fizičkog nasilja također mogu biti seksualno zlostavljane, ali to ne prijavljuju, osim ukoliko nisu posebno upitane, dijelom zato što nisu svjesne da je bračno silovanje zločin (*vidi poglavlje 2.3. o seksualnom napadu*).

Napomena: za više informacija o uzimanju izjave od oštećene vidi poglavlje 3.2.

b. Vođenje razgovora sa osumnjičenim

U skladu s pravom na odbranu koje osumnjičeni ima, tužilac mu treba dati mogućnost da iznese svoju verziju događaja, koju treba provjeriti kroz druge prikupljene dokaze.

c. Vođenje razgovora s djetetom

Procedure vođenja razgovora s djetetom jasno su definirane Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Ipak, u vezi sa ovom temom bitno je naglasiti – s obzirom na to da se razgovor s djetetom može obaviti maksimalno dva puta – da je nužno da se tužilac dobro pripremi za obavljanje intervjua s djetetom i jasno definiše koji cilj želi postići.

d. Uzimanje izjave od komšija, kao tzv. svjedoka “po čuvenju”

“Neophodno je da se u kriminalističko-operativnom radu od strane policije, ispituju sve moguće lokacije i položaji da li se i odakle nešto moglo čuti, jer se nerijetko u velikim stambenim zgradama sa slabom zvučnom izolacijom može čuti vriska, galama i udaranje.”⁴⁴ Potrebno je da policija na mjestu događaja utvrdi koje su sve komšije čule galamu i udarce u vezi s konkretnim slučajem nasilja u porodici, koje tužilaštvo zatim može koristiti kao tzv. svjedoke “po čuvenju”.

e. Uzimanje izjave od policijskih službenika koji su došli na intervenciju za nasilje u porodici

Neophodno je kao svjedoke saslušati i policijske službenike koji su prvi došli na intervenciju, kako bi podijelili sva relevantna zapažanja, npr. u kakvom je stanju bila oštećena, kako se ponašao osumnjičeni, da li je osumnjičeni upućivao prijetnje oštećenoj, kakva je bila reakcija prisutne djece i drugo.

5.1.3. Razmatranje svih raspoloživih dokaza i pratećeg materijala

Prilikom razmatranja dokaznog materijala izuzetno je bitno da se sagleda *cjelokupan kontekst* (tj. šira slika) nasilja u porodici radi valjane ocjene dokaza i, u konačnici, pripreme najbolje moguće optužnice. Isto tako, posmatranjem cjelokupne slike predmeta, a ne pojedinačnih činjenica, izbjegava se mogućnost dovođenja

44 Edin Šaćirović, 2012, str. 101.

u zabludu, što je posebno značajno kod razlikovanja nasilja koje predstavlja čin otpora od zlostavljanja (*vidi potpoglavlje 1.1.*), odnosno prepoznavanja i odgovarajućeg kvalifikovanja nužne odbrane u kontekstu obostrane prijave za nasilje u porodici.

Za potrebe razmatranja, odnosno ocjenu dokaznog materijala, tužiocima mogu pomoći teorijske konstrukcije u vezi s nasiljem u porodici, koje su obrađene u prvom poglavlju priručnika (npr. točak moći i kontrole, tipologija nasilja u porodici i ciklus nasilja u porodici – kada je u pitanju nasilje među supružnicima ili vanbračnim partnerima). U predmetima nasilja u porodici značajno je da tužilac utvrdi obim samog nasilja, kontinuitet radnji osumnjičenog, te da li je oštećena i ranije bila žrtva nasilja u porodici. U tom pravcu mogu se koristiti i teorijske konstrukcije. Bitno je razgraničiti da li je u konkretnom slučaju u pitanju nasilje kao zlostavljanje koje traje duži vremenski period ili je u pitanju tzv. incidentna radnja koja ima karakteristike situacijskog nasilja između članova porodice – u čemu *tipologija nasilja u porodici* može biti od pomoći. Isto tako, *točak moći i i kontrole* može pomoći da se sve radnje koje su prisutne u konkretnom slučaju u skladu sa dokazima posebno imenuju, obrazlože i dodatno kontekstualiziraju tako da se dovedu u međusobnu vezu jedne s drugima.

5.1.4. Proučavanje zakonskih propisa (i međunarodnopravnih standarda)

Pored proučavanja relevantnih odredbi iz odgovarajućeg krivičnog zakona (FBiH, RS, BD BiH) korisno je da tužioci prilikom pripreme konsultuju sadržaj obavezujućih međunarodnopravnih standarda, prije svega odgovarajuće odredbe Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Vijeća Evrope – Istanbulske konvencije, koju je Bosna i Hercegovina ratifikovala 2013. godine i koja je stupila na snagu.

Nema prepreka da tužioci koriste Istanbulsku konvenciju u radu na predmetima nasilja u porodici kao dodatnu argumentaciju za potkrepljivanje svojih navoda prilikom, npr., pisanja optužnice, prilikom davanja završne riječi ili za potrebe pisanja žalbe na presudu, odnosno da se pozivaju na odgovarajuća pravna načela i standarde iz Konvencije. Ovdje napominjemo da su odgovarajući standardi iz Konvencije navedeni u dijelovima priručnika i dotiču se odgovarajućih tema koje ovi standardi pokrivaju, a koji mogu biti informativni tužiocima u radu na predmetima nasilja u porodici.⁴⁵

45 *Napomena:* ovim priručnikom se ne zagovara direktna primjena odredbi iz Istanbulske konvencije u radu tužilaštava na predmetima nasilja u porodici.

5.1.5. Pritvor i mjere zabrane – opravdanost predlaganja

U slučajevima kad su ispunjeni zakonski predviđeni razlozi za određivanje pritvora koje tužilaštvo može dokazati, potrebno je uputiti prijedlog sudu za određivanje pritvora za osumnjičenog. Opravdano je predložiti određivanje pritvora kada je osumnjičeni specijalni povratnik u izvršenju djela nasilja u porodici, odnosno povratnik u izvršenju djela nasilnog karaktera.

S obzirom na to da je pritvor mjera koja se primjenjuje supsidijarno, odnosno isključivo u situacijama kada se ne mogu primijeniti neke blaže mjere za obezbjeđenje prisustva osumnjičenog/optuženog, opravdano je da se prijedlog za određivanje pritvora sudu postavi alternativno sa određivanjem mjera zabrane.

Dobra praksa: Prijedlog za određivanje pritvora postavite alternativno sa određivanjem odgovarajuće mjere zabrane osumnjičenom/optuženom; odnosno, u prijedlogu navedite da sud, ukoliko ne prihvati prijedlog za određivanje pritvora, odredi jednu od mjera zabrane: zabranu posjećivanja određenih mjesta ili područja, odnosno zabranu sastajanja sa određenim osobama.

5.2. OPTUŽIVANJE

5.2.1. Pravna kvalifikacija: podizanje optužnice za kvalifikovani oblik djela nasilja u porodici

Obrazloženje:

Provedeni monitorinzi suđenja⁴⁶ i izvršene analize presuda u predmetima nasilja u porodici sudova u BiH⁴⁷ upućuju na postojanje prakse podizanja optužnica za osnovni oblik djela u slučajevima kad postoje elementi nasilja koji omogućavaju podizanje optužnice za kvalifikovani oblik nasilja. Dakle, u situacijama kad bi teža kvalifikacija bila opravdana na osnovu utvrđenih činjenica u predmetu ili prikupljenih dokaza, podnošene su optužnice za lakši oblik djela nasilja koje su potvrđivane.

46 Vidi: MIsija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici.

47 Vidi: Nenad Galić, ed., Vodič u postupanju: nasilje u porodici, str. 49–52.

Preporuke:

U činjeničnom opisu optužnice potrebno je navesti sve činjenice iz kojih se može izvesti optužnica za kvalifikovani oblik djela nasilja u porodici (npr. upotreba oružja ili opasnog oruđa, prisustvo djece po KZ RS-a).

U slučaju dileme tužioca oko postojanja kvalifikatorne okolnosti, treba podići optužnicu za teži oblik nasilja u porodici, a sud ima mogućnost da kvalifikaciju promijeni na osnovni oblik djela, ukoliko smatra da teža kvalifikacija nije opravdana.

5.2.2. Procesuiranje nasilja u porodici u sticaju s drugim krivičnim djelima

U slučajevima kada je nasilje u porodici kombinirano s nekim drugim krivičnim djelom (djelima), te je moguće procesuirati ga u sticaju s drugim krivičnim djelom, optužnica treba obuhvatiti sva krivična djela koja je počinio isti optuženi.

5.2.2. a) Podizanje optužnice za nasilje u porodici u sticaju sa djelom "seksualnog nasilja"⁴⁸

Obrazloženje:

Monitoring suđenja u predmetima nasilja u porodici otkrio je da se, uprkos seksualnom nasilju u predmetima nasilja u porodici, počinioci u optužnicama nisu teretili za prisilni seksualni odnos nad oštećenom.⁴⁹ Nisu sporne krivičnopravne situacije kada je jedna članica porodice žrtva nasilja u porodici, dok je druga članica porodice žrtva silovanja – u kojima je jasna mogućnost postojanja sticaja. Na osnovu analize, pokazuje se da je u praksi sporna odgovarajuća činjeničnopravna identifikacija, pravna kvalifikacija i optužnica u krivičnopravnim situacijama kada je nad istom oštećenom učinjeno djelo nasilja u porodici i djelo silovanja, odnosno drugo odgovarajuće djelo iz glave krivičnih djela protiv spolne slobode i morala (KZ FBiH i KZ BD BiH), tj. iz glave krivičnih djela protiv polnog integriteta (KZ RS). U ovakvim situacijama, potrebno je razgraničiti radnje silovanja od radnji nasilja u porodici, kao krivičnih djela kojima se štite različita pravna dobra. Prema tome, ne radi se o situaciji da se jednom radnjom ostvare obilježja oba krivična djela, odnosno o idealnom sticaju ovih djela, nego o mogućnosti postojanja realnog sticaja djela nasilja u porodici i djela silovanja.

48 Odnosno, sa odgovarajućim djelima iz glave krivičnih djela protiv spolne slobode i morala, tj. polnog integriteta (silovanje, prinuda na spolni odnos i bludne radnje, po osnovu KZ FBiH i KZ BD BiH).

49 Misija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici, str. 63–68.

Preporuka:

U složenim predmetima, tužiocima trebaju voditi računa o podizanju optužnice za djelo nasilja u porodici u (realnom) sticaju sa djelom silovanja u situacijama kada su sa više različitih radnji koje su počinjene s predumišljajem prema istoj oštećenoj ispunjena obilježja oba krivična djela.⁵⁰

Ukoliko u predmetu nasilja u porodici postoji i seksualno nasilje počinioca (npr. seksualno uznemiravanje),⁵¹ koje se ne može podvesti pod obilježja djela silovanja ili nekog drugog djela iz glave krivičnih djela protiv spolne slobode, a ne može se ni zanemariti, onda te radnje treba ocijeniti u sklopu nasilja u porodici i opisati ih u dispozitivu optužnice.

Dobra praksa:

Važno je imati u vidu mogućnost da oštećene u predmetu nasilja u porodici ne razumiju način funkcionisanja krivičnog sistema i samo odgovaraju na pitanja koja im se postave, te da, ukoliko ih se ne pita za određene pojedinosti, one same neće prepoznati koliko je važno da navedu sve okolnosti nasilja. Prilikom intervjuisanja oštećene (uzimanja izjave prije svjedočenja) pokušajte dobiti povratnu informaciju od nje da li ju je partner ikada natjerao na seksualni odnos protiv volje. Postupajte s poštovanjem i pažnjom prema oštećenoj i na delikatan način postavite pitanje (indirektan pristup/direktan pristup).

Istovremeno nasilje u porodici i seksualno nasilje upućuju na visok rizik od daljeg nasilja ili ubistva. Kad postoje dokazi o vršenju nasilja u porodici i seksualnog nasilja, pažljivo procijenite rizik po oštećenu i porodicu i poduzmite adekvatne mjere da povećate sigurnost oštećene; razmislite o predlaganju pritvora za optuženog ili alternativno predložite odgovarajuće mjere zabrane, odnosno mjere sigurnosti.

Napomena: za više informacija o vezi između nasilja u porodici i seksualnog napada vidi poglavlje 2.3.

50 Npr. počinitelj djela započne s vršenjem nasilja u porodici, ili duži vremenski period čini nasilje u porodici, pa u nekom trenutku pomisli na djelo silovanja.

51 Npr. kada jedan supružnik primorava drugog da zajedno gledaju pornografske filmove, pa onda na nju/njega vrši pritisak da rade seksualne radnje iz filmova kojima se supruka/suprug protivi.

5.2.3. Podizanje optužnice sa zahtjevom za izdavanje kaznenog naloga

Obrazloženje:

Zahtjev za izdavanje kaznenog naloga jedan je od skraćenih krivičnih postupaka i, generalno posmatrano s aspekta efikasnosti postupka, njegova upotreba u predmetu nasilja u porodici je opravdana. Ovdje ne dolazi do suđenja, pa se predlaganjem kaznenog naloga izbjegava mogućnost da oštećena, koristeći se blagodetima zakona, na suđenju odbije da svjedoči protiv optuženog člana porodice. Umjesto toga, osigurava se izricanje određene krivičnopravne sankcije optuženom bez provođenja glavne rasprave. Posebnost ovog postupka, između ostalog, ogleda se u vrsti krivičnopravne sankcije koja se kaznenim nalogom može zatražiti/izreći, a to je novčana kazna ili uslovna osuda za krivično djelo s propisanom kaznom zatvora do pet godina.

Kada je u pitanju upotreba kaznenog naloga u predmetima nasilja u porodici, rezultati provedenog monitoringa suđenja u BiH otkrivaju da polovina predmeta rezultira uslovnom osudom usljed korištenja kaznenog naloga kao forme skraćenog postupka.⁵² Ono što je posebno zabrinjavajuće jeste da se kazneni nalog koristio za procesuiranje djela u kojima je došlo do teškog fizičkog nasilja prema supružnici, teškog nasilja prema djeci, korištenja oružja, pokušaja ubistva davljenjem, prijetnji ubistvom, itd.⁵³

S obzirom na vrstu krivičnopravne sankcije koja se kaznenim nalogom može izreći i potrebu zadovoljavanja zahtjeva specijalne prevencije, posebno je bitno u predmetima nasilja u porodici da tužioci predlože kazneni nalog s pažnjom i da pri tome vode računa o zaštiti i satisfakciji oštećene. Oštećena nema formalno učešće u postupku povodom kaznenog naloga, ali postoji potreba da se o njenim interesima vodi računa u okvirima provođenja ovog postupka. Ukoliko je moguće, prije donošenja odluke o podizanju optužnice sa zahtjevom za izdavanje kaznenog naloga poželjno je saslušati oštećenu o tome kakav je njen stav o djelu i kakva su očekivanja od krivičnog postupka, uključujući imovinskopравни zahtjev. U tom slučaju, spram stava oštećene tužioci mogu odrediti opravdanost predlaganja kaznenog naloga.

Dobra praksa:

U predmetu vezanom za nasilje u porodici vodite računa o sljedećim *okolnostima* kao pomoćnim kriterijima kojima se možete rukovoditi kod donošenja odluke o predlaganju optužnice sa zahtjevom za izdavanje kaznenog naloga:

52 Misija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici, str. 57.

53 Ibid, str. 58.

- a) *Neosuđivanost osumnjičenog:*
- Kod nasilja u porodici, bez obzira na činjenicu da osumnjičeni nije prethodno osuđivan, u svakom konkretnom slučaju trebalo bi napraviti procjenu opravdanosti predlaganja kaznenog naloga. S druge strane, u slučaju ranije osuđivanosti osumnjičenog obavezujući pristupi tužilaštava se u praksi mogu razlikovati, od toga da se kazneni nalog ne može predlagati protiv onih osumnjičenih koji su ranije osuđivani za bilo koje krivično djelo, do toga da se kazneni nalog ne može predlagati protiv onih osumnjičenih koji su ranije osuđivani za isto krivično djelo ili istovrsna krivična djela.
- b) *Priznanje osumnjičenog o počinjenom djelu:*
- Priznanje osumnjičenog, koje nije praćeno naročito teškim okolnostima izvršenja djela nasilja u porodici, opravdat će predlaganje kaznenog naloga sa odvrćajućom (od vršenja daljeg nasilja) krivičnopravnom sankcijom. U suprotnom, kada osumnjičeni negira izvršenje djela, ide se u redovnu proceduru.
- c) *Stav oštećene:*
- Iako tužiocu nisu obavezni da traže stav oštećene da li podržava odluku o predlaganju kaznenog naloga, radi ostvarenja svrhe izricanja krivičnopravne sankcije (posebno zbog zaštite i satisfakcije oštećene) svrsishodno bi bilo konsultovati oštećenu i cijeliti njen stav i zainteresovanost za krivično gonjenje optuženog, za naknadu štete i sve druge elemente koji mogu utjecati na tužilačku odluku.

5.2.3. a) Predlaganje kaznenog naloga sa izricanjem uslovne osude s mjerom bezbjednosti/sigurnosnom mjerom

Obrazloženje:

Kaznenim nalogom tužiocu su u mogućnosti da bez suđenja predlože najprikladniju vrstu krivičnopravne sankcije za konkretan slučaj nasilja u porodici – čime direktno utječu na kaznenu politiku za ovo djelo. U opravdanim slučajevima nasilja u porodici, kaznenim nalogom se može predložiti uz uslovnu osudu izricanje i odgovarajuće mjere bezbjednosti. U predlaganju ovih mjera trebalo bi se prevashodno rukovoditi svrhom kažnjavanja, odnosno satisfakcijom oštećene.⁵⁴

⁵⁴ Prema trenutnim rješenjima krivičnog zakonodavstva, tužiocu u Republici Srpskoj imaju mogućnost predlaganja mjera bezbjednosti koje su itekako relevantne u predmetu nasilja u porodici, a to su: obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od zavisnosti, zabrana približavanja i komunikacije s određenošom osobom, obavezan psihosocijalni tretman, udaljenje iz zajedničkog domaćinstva.

Preporuka:

U predmetu nasilja u porodici koji je okončan izricanjem uslovne osude sa odgovarajućom mjerom bezbjednosti, korisno bi bilo da tužioci u mjeri u kojoj je to moguće primjenjuju proaktivan pristup u provjeravanju da li se optuženi pridržava obaveza iz mjere bezbjednosti, te predlože obligatoran opoziv uslovne osude zbog neispunjenja obaveza.

5.2.4. Izvršenje nasilja u porodici u nužnoj odbrani / prekoračenju nužne odbrane

Obrazloženje:

U praksi je prisutna pojava podizanja obostranih optužnica (protiv oba supružnika ili vanbračna partnera) za vršenje nasilja u porodici. U slučajevima zlostavljanja (kao nasilja u porodici), nerijetko osoba koja je žrtva može pribjeći individualnom činu nasilja: 1) reagujući u samoodbrani na istovremeni ili direktno predstojeći napad, ili 2) reagujući na prethodno zlostavljanje vršenjem pojedinačne radnje nasilja različitog intenziteta.⁵⁵ Za potrebu kvalitetnog procesuiranja predmeta nasilja u porodici potrebno je sagledati cjelokupan kontekst odnosa između dvije osobe i napraviti razliku između tzv. primarnog počinioca nasilja, odnosno zlostavljača, i osobe koja pribjegava nasilju kao reakciji na nasilje koje je vršeno nad njom.⁵⁶ U vezi s tim, tužioci tokom istrage trebaju utvrditi da li je konkretna radnja počinjena u nužnoj odbrani, s ciljem razjašnjenja okolnosti koje isključuju protivpravnost krivičnog djela.

Faktori koji mogu pomoći pri utvrđivanju primarnog počinioca nasilja, odnosno pri razlikovanju primarnog nasilnika/zlostavljača od osobe koja je počinila nasilje u samoodbrani ili koja reaguje na prethodno nasilje (ali koja ne pribjegava nasilju s ciljem vršenja moći i kontrole), u slučajevima nasilja između bračnih/vanbračnih partnera:

55 Za više informacija vidi potpoglavlje 1.1.

56 U BiH postoje primjeri sudskih presuda za nasilje u porodici (vidi: Nenad Galić, ed., "Vodič u postupanju: nasilje u porodici", str. 53), u kojima su obje strane optužene i osuđene za djelo nasilja u porodici – ali, kada se gleda činjenični opis djela, podaci ukazuju da se u jednoj krivičnopravnoj situaciji djelo može kvalifikovati kao djelo nasilja u porodici koje je izvršio tzv. "primarni počinitelj nasilja", dok se u drugoj situaciji može raditi o nužnoj odbrani (ili prekoračenju nužne odbrane) optužene osobe koja sama pribjegava izvršenju nasilja kako bi se odbranila od istovremenog ili direktno predstojećeg protivpravnog napada koji je izvršio primarni počinitelj. Ovakva vrsta obostranog optuženja za izvršenje djela nasilja u porodici, koje se dešava u praksi, može biti posljedica nedovoljnog razumijevanja prirode partnerskog nasilja i specifičnosti različitih oblika u kojima se nasilje između supružnika i vanbračnih partnera ispoljava (*vidi potpoglavlje 1.1.*). Policija koja izlazi u intervenciju, a zatim i tužilac koji ocjenjuje dokaze i formira dispozitiv optužnice, mogu se suočiti sa suprotstavljenim tvrdnjama šta se desilo, kada oba partnera tvrde da su pretrpila nasilje i oba partnera ispoljavaju vidljive fizičke povrede.

- Osumnjičeni je ranije osuđivan za nasilje u porodici;
- Osumnjičenom je ranije izrečena zaštitna mjera za nasilje u porodici;
- Radnje osumnjičenog otkrivaju obrazac koji ukazuje da se nasilje vrši s ciljem ispoljavanja moći i kontrole nad žrtvom (npr. emocionalno zlostavljanje, ekonomsko nasilje, izolacija).⁵⁷

Isto tako, razlikovanje primarnog nasilnika i žrtve koja postupa u samoodbrani može se utvrditi putem vještačenja fizičkih povreda, odnosno prirode nanesenih povreda: da li se radi o tzv. primarnim povredama, koje su počinjene u napadu (npr. modrice, podlivi) ili povredama koje su zadobijene tako što se druga osoba branila (npr. ogrebotine po rukama, ugrizi po rukama). Na taj način može se utvrditi da li je povreda nanesena u samoodbrani ili ne.

Preporuke:

U slučajevima kada su dva člana porodice (npr. supružnici, odnosno vanbračni partneri) osumnjičena za izvršenje djela nasilja u porodici, tužioci trebaju voditi računa da li su se u vezi sa radnjama povodom kojih se vodi istraga za nasilje u porodici stekli svi zakonski nužni elementi za primjenu instituta nužne odbrane.

U situacijama kada tužilac ne može sa sigurnošću utvrditi da se radi o nužnoj odbrani, potrebno je podići optužnicu, te prepustiti sudu da odluči da li se u konkretnoj krivičnopravnoj situaciji radi o nužnoj odbrani ili o prekoračenju nužne odbrane.

5.3. GLAVNI PRETRES – SUĐENJE

5.3.1. Uvodna riječ

U uvodnoj riječi, praksa je da se navedu osnovne pojedinosti krivičnog postupka (naziv i zakonska obilježja djela i dr.). S obzirom na to da se po pravilu ne ulazi u detalje slučaja, nije potrebno ponuditi sudu obrazloženje prirode i oblika izvršenog djela nasilja u porodici, za šta se eventualno mogu koristiti teorijske konstrukcije o nasilju u porodici iz početnog poglavlja. Izlaganje koje bi se pozivalo na teorijske konstrukcije, s ciljem pojašnjenja svih detalja prisutnih u krivičnom postupku, primjerenije je napraviti u okviru završne riječi.

⁵⁷ Vidi: *Točak moći i kontrole* u prvom poglavlju - za detaljan prikaz radnji koje upućuju na obrazac zlostavljanja.

5.3.2. Dokazni postupak

Na glavnom pretresu pred sudom odvija se proces dokazivanja. Kod predmeta povodom nasilja u porodici, po pravilu, dokazivanje uključuje saslušanje osobe prema kojoj je vršeno nasilje u svojstvu svjedokinje (svjedokinja – oštećena / svjedok – oštećeni).

5.3.2. a) Saslušanje svjedoka i vještaka

Unakrsno ispitivanje svjedoka

Uloga tužioca tokom dokaznog postupka vrlo je aktivna, pogotovo jer je tužilaštvo obavezno momentalno reagovati na postavljena pitanja i tvrdnje odbrane. S druge strane, zbog objektivnih ograničenja posla i broja predmeta na kojima tužioci rade, postavlja se pitanje u kolikoj mjeri su tužioci u mogućnosti da se adekvatno pripreme za ovaj dio postupka u predmetima nasilja u porodici koji nemaju prioritet u postupanju, te da li imaju dovoljno mogućnosti da pripreme svjedokinje za suđenje. Ova ograničenja posebno dolaze do izražaja tokom unakrsnog ispitivanja svjedoka, pa je tim bitnije da u ovom segmentu postupka tužioci dobro barataju svim činjenicama u predmetu, radi efikasnog postupanja.

Tokom unakrsnog ispitivanja svjedokinje (prevashodno oštećene), tužilaštvo se treba posebno pripremiti, tako da se unaprijed identifikuju potencijalna pitanja koja odbrana može postaviti svjedokinji oštećenoj, kako bi tužilaštvo ponudilo adekvatnu kontratezu ili odgovor. S unaprijed pripremljenom strategijom i pripremljenom svjedokinjom, tužilaštvo je u prilici da na suđenju pravovremeno i efikasno reaguje na pitanje koje odbrana postavlja svjedokinji, a s ciljem osporavanja određenih tvrdnji odbrane.

U predmetu vezanom za nasilje u porodici odbrana se često trudi da zamijeni teze iz optužnice te predstavi činjenice kao da je oštećena ta koja je kriva za predmetni događaj. Odbrana često postavlja određene tvrdnje ili izjave koje su u konačnici nebitne za krajnji cilj traganja za istinom, te je na tužilaštvu obaveza da na njih ponudi adekvatne kontraargumente.

Uobičajene tvrdnje odbrane u predmetima nasilja u porodici:

- opravdavanje izvršenog nasilja optuženog nad oštećenom ranijim 'nedoličnim' ponašanjem oštećene ili izazivanjem oštećene (odnosno navođenjem da je oštećena ta koja je prouzrokovala nasilje);

- stavljanje jednakosti između fizičkog nasilja optuženog nanesenog u napadu i fizičkog nasilja kojem je oštećena pribjela u samoodbrani;
- naglašavanje privatnog karaktera događaja;
- minimiziranje nasilja i umanjenje društvene opasnosti nasilja u porodici;
- opravdavanje nasilja spoljnim faktorima (na strani optuženog): nezaposlenost, stres, alkoholizam i dr.

Isto tako, u predmetu nasilja u porodici moguće je da odbrana pokuša karakterno diskreditovati svjedokinju oštećenu navođenjem detalja iz njene prošlosti koji idu ka tome da se prikaže prethodno seksualno ponašanje oštećene. Pošto je postavljanje ovakvih pitanja zakonski zabranjeno, tužioc bi trebali koristiti odredbu o zabranjenim pitanjima iz zakona o krivičnom postupku, kako ne bi dozvolili postavljanje ovakvih pitanja i kako bi upućivanjem prigovora odbili napore odbrane da ovako diskredituju oštećenu.

Okolnost kada privilegovane svjedokinje koje su u istrazi dale izjavu na glavnom pretresu iskoriste svoje zakonsko pravo i odbiju svjedočenje

U slučaju kad tužioc raspoložu saznanjem da je do odbijanja svjedočenja na glavnom pretresu oštećene svjedokinje ili drugih članova porodice optuženog koji imaju status tzv. privilegovanih svjedoka, došlo zbog prijetnji svjedokinji ili njenoj djeci, zbog straha svjedokinje za život zbog utjecaja optuženog ili zbog nekih drugih protivzakonitih radnji koje se mogu pripisati optuženom, potrebno je, u skladu s načelom oficijelnosti krivičnog gonjenja, da tužioc provjere i rasvijetle ovakve navode ili indicije, te prikupe raspoložive dokaze. Tužilac može u fazi suđenja pribavljati nove dokaze, predlagati ih u toku suđenja, a na sudu, u izvođenju tih dokaza, ocijeniti je da li su oni bitni za predmet.

U predmetima u kojima optužnica ne počiva na iskazu oštećene kao jedinom dokazu, već postoje i drugi neposredni ili posredni dokazi (npr. svjedoci policijski službenici, koji su prisustvovali nasilju prilikom intervencije, komšije svjedoci koji su čuli prijetnje i fizičko nasilje), a kada je oštećena odustala od svjedočenja zbog prijetnji – preporučuje se da tužilaštvo preduzme potrebne radnje s ciljem dokazivanja okolnosti upućivanja prijetnji optuženog prema osumnjičenoj kako bi sud bio upoznat sa ovom činjenicom, te je uzeo u obzir prilikom odlučivanja. Ukoliko se upućivanje ovakve prijetnje (koja je rezultirala odustankom oštećene od svjedočenja) može bez nepotrebnog odugovlačenja postupka dokazati – *tužilac ovu okolnost može predstaviti kao dokaz svjesnosti krivice optuženog i pokušaja optuženog da odustankom oštećene od svjedočenja izbjegne osudu i kaznu za djelo koje mu se stavlja na teret*. Dokazivanje da je ovakva prijetnja upućena ne iziskuje nužno komplikovanu proceduru niti novu istragu, s obzirom na to da prijetnja može biti upućena u neposrednom prisustvu drugih osoba koje mogu svjedočiti, ili putem

SMS poruka ili drugih vidova elektronske komunikacije (npr. putem e-maila, Facebooka). Tužilac može uvesti ovu tvrdnju, odnosno dokaz, među dodatne dokaze nakon što odbrana završi sa izvođenjem svojih dokaza.

Ipak, u praksi se postavlja pitanje ne samo koliko je ovako nešto svrsishodno za potrebe dokazivanja u fazi pretresa, nego i koliko je moguće prikupljanje novih dokaza s obzirom na objektivna ograničenja i kapacitete koje tužiocima imaju u radu na pojedinačnom predmetu. A tu je i kratko trajanje suđenja u predmetu nasilja u porodici. Stoga je ovo nešto što je potrebno cijeliti u skladu sa okolnostima i težinom svakog konkretnog slučaja.

Ispitivanje vještaka

U predmetima nasilja u porodici, kada je u pitanju fizičko nasilje, po pravilu se provodi sudsko medicinsko vještačenje, u okviru kojeg se vještak izjašnjava o načinu zadavanja povrede, lokalitetu povrede, težini povrede, položaju napadača i žrtve itd. Isto tako, često je provođenje neuropsihijatrijskog vještačenja ili timskog vještačenja neuropsihijatra i psihologa na raznorazne okolnosti koje se dokazuju u konkretnom predmetu (npr. dokazivanje psiholoških posljedica po oštećenu, dokazivanje posljedica nasilja u porodici po djecu). U predmetima nasilja u porodici primjenjuju se standardne procedure vezane za korištenje vještaka kao dokaznog sredstva i uopće ispitivanja vještaka na suđenju.

5.3.2. b) Iznošenje materijalnih dokaza

Iznošenje materijalnih dokaza u predmetu vrši se po standardnim praksama prezentacije dokaznog materijala, te nema posebnih specifičnosti u odnosu na druga krivična djela (npr. čitanje zapisnika o uviđaju na licu mjesta, pretresanje stana, oduzimanje stvari (oružja), razgledanje fotografija).

Ipak, korisno je napomenuti, u vezi sa *razgledanjem fotografija oštećene sa ozljedama*, da se u tužilačkoj praksi u radu na predmetima nasilja u porodici dešava da oštećena u okviru svog iskaza sama ponudi tužiocu fotografiju (fotografije) sa ozljedama. Pošto ovakva fotografija ozljeda oštećene ne čini dio službene fotodokumentacije koju su prikupila ovlaštena lica, postavlja se pitanje mogu li se ove fotografije koristiti kao dokazi na sudu.

Dobra praksa: U slučaju kad oštećena u okviru svog iskaza sama ponudi tužiocu fotografiju sa ozljedama, ukoliko je moguće, tražite dopunsko vještačenje radi provjere autentičnosti fotografije i poređenja sa medicinskim nalazima oštećene, kako bi se potvrdila identičnost povreda sa fotografije i povreda iz medicinske dokumentacije oštećene.

5.3.2. c) Dokazi u pogledu krivičnopravne sankcije

Izvođenje pravosnažne presude za ranije djelo nasilja u porodici za optuženog koji je specijalni povratnik

Kaznena evidencija optuženog čini sastavni dio dokaznog materijala u svakom krivičnom postupku, ne samo u predmetu nasilja u porodici. Ipak, specifičnost kaznene evidencije u vezi s nasiljem u porodici sastoji se u tome što ona otkriva da li je optuženi ranije osuđivan za nasilje u porodici i koja je krivičnopravna sankcija donesena. Iako kaznena evidencija može otkriti da li se radi o specijalnom povratniku u izvršenju istog krivičnog djela, bitno je naglasiti da se iz nje ne vidi prema kojoj osobi je optuženi počinio ranije djelo nasilja, te da li je u pitanju ista oštećena.

Preporuka:

Kada iz kaznene evidencije proizilazi da je optuženi specijalni povratnik u izvršenju djela nasilja u porodici, svrsishodno je da se kao dokaz izvede kompletna prethodna pravosnažna presuda, kako bi se utvrdilo da li je ranije djelo izvršeno prema istoj oštećenoj. Ukoliko se utvrdi da je djelo počinjeno iznova prema istoj oštećenoj, ova okolnost se treba predstaviti kao dokaz da ranija presuda nije postigla svrhu kažnjavanja. Isto tako, na ovo se tužilac treba pozvati kao na otežavajuću okolnost pri davanju završne riječi na suđenju i, po potrebi, u pisanju žalbe na presudu.

Socijalna anamneza

Socijalna anamneza optuženog, čije provođenje tužilaštvo može tražiti u istrazi od nadležnog centra za socijalni rad, može biti korisna kao dokaz u pogledu krivičnopravne sankcije. Dakle, socijalna anamneza može biti korisna sudu za odabir adekvatne krivičnopravne sankcije. Iako ovo nije neophodan dokaz koji se neizostavno treba provesti u predmetu nasilja u porodici, ipak svjedoči o namjeri tužioca da objektivno provede istragu i utvrdi sve relevantne okolnosti vezane za optuženog, koje će zatim sud odgovarajuće ocijeniti prilikom izricanja krivičnopravne sankcije. Ovo se svakako odnosi i na sve okolnosti iz socijalne anamneze koje su olakšavajuće i koje se kao takve mogu predstaviti sudu, u skladu sa obavezom tužioca da uzme u obzir kako okolnosti koje idu na štetu, tako i one koje idu u korist optuženog.

5.4. ZAVRŠNA RIJEČ

5.4.1. Argumentacija: kontekst predmeta

Obrazloženje:

Prilikom davanja završne riječi u predmetu, tužiocu su u idealnoj prilici da sumiraju sve sporne situacije i otvorena pitanja tokom suđenja s ciljem da sudu pruže sveobuhvatnu sliku o optuženom i izvršenom djelu.

Koristeći dodatnu argumentaciju u završnoj riječi, tužiocu naglašavaju obavezu da se optuženi drži krivičnopravno odgovornim za učinjeno nasilje u porodici i da se žrtvi nasilja pruži zaštita i satisfakcija u okviru krivičnog postupka. Konačno, tužiocu dodatnom argumentacijom mogu skrenuti pažnju sudu na postojanje šireg konteksta slučaja nasilja u porodici, koji može utjecati na sudsku odluku, posebno pri odmjeravanju kazne.

Preporuke:

Pored uobičajenih navoda koje svaka završna riječ sadrži (npr. zakonske odredbe u vezi sa krivičnim djelom koje trebaju biti primijenjene, elementi krivičnog djela), tužiocu bi trebali voditi računa o sljedećim argumentima koje mogu koristiti u skladu s kontekstom predmeta:

- Tužiocu trebaju ponuditi *vlastito viđenje situacije* u vezi sa ispoljenim ponašanjem optuženog tokom sudskog postupka, ukoliko je takvo ponašanje u sudnici u direktnoj vezi s predmetom sudijskog odlučivanja. Na sljedeća ponašanja/okolnosti treba obratiti posebnu pažnju:
 - ispoljena agresija optuženog prema oštećenoj,
 - usmene prijetnje prema oštećenoj, prijeteći pogledi,
 - vrijeđanje oštećene, arogantan stav prema oštećenoj,
 - odnos optuženog prema drugim prisutnim članovima porodice,
 - neopravdano odsustvo sa ročišta koje je dovelo do odlaganja suđenja.
- U predmetu u kojem se radi o nasilju među bračnim/vanbračnim partnerima, za potrebe obrazloženja prirode izvršenog djela nasilja, mogu se koristiti teorijske konstrukcije obrađene u uvodnom dijelu priručnika (npr. točak moći i kontrole, tipologija nasilja u porodici, ciklus nasilja u porodici).

- U predmetu nasilja u porodici u kojem je, na osnovu činjeničnog stanja i dokaza, zastupana teza da je optuženi počinio nasilje u porodici *s ciljem vršenja moći i kontrole* nad oštećenom, treba se posebno naglasiti i obrazložiti ovaj aspekt predmeta.
- Kada se u predmetu radi o nasilju nad ženama (rodno zasnovanom nasilju), korisno je da tužilac naglasi značaj primjene obavezujućih međunarodnopravnih standarda koji su relevantni za konkretan slučaj (npr. Istanbulska konvencija Vijeća Evrope, UN Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena – CEDAW)
 - *Primjer standarda:* Izrečena krivičnopravna sankcija u predmetu nasilja nad ženama i nasilja u porodici treba biti efikasna i odvrćati od daljeg vršenja nasilja u porodici, i, u konačnici, srazmjerna izvršenom krivičnom djelu i njegovoj težini (čl. 45 Istanbulske konvencije).

5.4.2. Obrazloženi prijedlog o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima

Tužilaštvo treba voditi računa o svim otežavajućim i olakšavajućim okolnostima u predmetu nasilja u porodici, te ih istaknuti u obrazloženom prijedlogu, kako bi sud ove okolnosti mogao uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne.

Navođenje olakšavajućih okolnosti u predmetu nasilja u porodici

Indikativno je da u predmetu nasilja u porodici u BiH, po pravilu, odbrana predlaže određene okolnosti/faktore na strani optuženog kao olakšavajuće za sud. Isto tako, značajno je napomenuti da su, po pravilu, ovo okolnosti kojima se ne bi trebalo pridavati značaj olakšavajućih u kontekstu djela nasilja u porodici s obzirom na specifičnost ovog delikta. U skladu s tim, tužilaštvo bi u svakom predmetu nasilja u porodici trebalo prejudicirati stav odbrane i izvršiti kritičku analizu potencijalnih olakšavajućih okolnosti za koje smatra da bi ih odbrana mogla predložiti sudu, a koje, prema mišljenju tužilaštva, sud ne bi trebao cijeniti kao olakšavajuće. Prema tome, tužilaštvo je u poziciji da snagom kontraargumenata opovrgne značaj određenih okolnosti koje je odbrana navela kao olakšavajuće, u skladu sa okolnostima svakog pojedinačnog slučaja.

Naredne okolnosti na strani optuženog odbrana po pravilu navodi kao *olakšavajuće* u predmetu nasilja u porodici:⁵⁸

- Porodični status optuženog
 - *Kontraargument:* Nasilje u porodici je krivično djelo počinjeno upravo na štetu porodice, koja je zaštićeno dobro. Pogrešno je optuženog, kao počinioca nasilja, kvalifikovati kao porodičnog čovjeka, a istovremeno on vrši nasilje protiv drugog člana ili članova porodice.
- Optuženi je hranitelj porodice/loša ekonomsko-socijalna situacija porodice
 - *Kontraargument:* S izuzetkom izricanja novčane kazne, ovo ne treba biti relevantan argument za sud. Optuženi kao primarni hranitelj može nastaviti da iskorištava situaciju da je oštećena ekonomski zavisna od njega, te može nastaviti sa ovim obrascem kontrolirajućeg ponašanja.
- Pozitivan karakter optuženog ili cijenjenost u zajednici
 - *Kontraargument:* Optuženi je izvršio nasilje nad drugim članom porodice – karakterna crta je nasilnička, ne pozitivna. Sud ne treba izgledu i utisku o optuženom u javnoj sferi života dati prevagu nad njegovim djelima u privatnoj sferi života.
- Kajanje optuženog
 - *Kontraargument:* Treba staviti akcent na izvršenje djela sa svim okolnostima (kako je moguće da se optuženi kaje kada je u pitanju djelo kontinuiranog, teškog nasilja) i na težinu utvrđivanja iskrenosti izraženog kajanja za sud.
- Uzorno ponašanje optuženog pred sudom
 - *Kontraargument:* Ovo predstavlja uobičajen standard ponašanja koji se očekuje od svih optuženih pred sudom, a ne nešto što se treba posebno cijeniti kao olakšavajuća okolnost.

Navođenje otežavajućih okolnosti u predmetu nasilja u porodici

Ukoliko izvod iz kaznene evidencije, odnosno izvod iz prekršajne evidencije optuženog sadrži podatke o *kažnjavanju optuženog* za nasilje u porodici, odnosno *izricanju zaštitne mjere*, navedite ovu činjenicu kao otežavajuću okolnost na strani optuženog (npr. sklonost optuženog ka vršenju nasilja u porodici, nasilničko/zlostavljачko ponašanje optuženog), koju sud može cijeniti prilikom odmjeravanja krivičnopravne sankcije.

58 Nenad Galić i Heather Huhtanen, 2013, str. 26–29.

Kada su izvršenjem djela ostvarena obilježja dva kvalifikovana oblika nasilja u porodici, a inkriminiše se jedno,⁵⁹ u završnoj riječi, prilikom iznošenja argumentacije za odmjeravanje krivičnopravne sankcije, navedite *drugu kvalifikovanu okolnost* kao otežavajuću (npr. korištenje oružja ili opasnog oruđa prilikom izvršenja nasilja u porodici koje je učinjeno prema djetetu).

U završnoj riječi, kada se govori o posljedicama djela po oštećenu, okolnost *nastupanja buduće štete* (posebno ukoliko se radi o djetetu koje je oštećena osoba) navedite kao otežavajuću. Nju navedite prilikom iznošenja argumenata sudu za odmjeravanje krivičnopravne sankcije, kada je to primjenjivo (npr. kada vještačenje utvrdi da određena povreda dovodi do trajnih životnih posljedica ili do veće duševne boli u budućnosti).

Ukoliko je optuženi ranije prijavljivan za nasilje u porodici, te je po prethodnoj prijavi tužilaštvo preduzimalo *istražne radnje* (iako nije rezultiralo podignutom optužnicom), na suđenju ovu okolnost iskoristite kao argument za stvaranje *cjelovite slike o kontekstu* nasilja u porodici i jačanju pojedinačnih tvrdnji, kao na primjer tvrdnji o nasilnom karakteru optuženog ili o prethodnim pokušajima oštećene da prijavi optuženog i njenim odustajanjem od svjedočenja (ukoliko je primjenjivo u slučaju). To, dakle, u postupku sud može cijeliti kao otežavajuću okolnost.

Napomena: za dodatne informacije o primjerima otežavajućih i olakšavajućih okolnosti u kontekstu nasilja u porodici i sudskom tretmanu ovih okolnosti vidi: Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., Priručnik: sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, (Sarajevo: DCAF, 2013), str. 17–29.

5.4.3. Predlaganje kazne

Obrazloženje:

Tužiocu sudu predlažu izricanje krivičnopravne sankcije na osnovu analize svih prisutnih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti u predmetu nasilja u porodici, s mogućnošću da u zavisnosti od konteksta i okolnosti svakog pojedinačnog slučaja predlože da sankcija u konkretnom predmetu bude stroža ili blaža.

59 Oblik alternativiteta prividnog idealnog sticaja.

Preporuke:

U teškim slučajevima nasilja u porodici svrsishodno bi bilo, a s ciljem pooštavanja kaznene politike, da tužioci u okviru završne riječi traže izricanje stroge kazne za krivično djelo.

U naročito teškim slučajevima nasilja u porodici poželjno bi bilo, a s ciljem zadovoljavanja zahtjeva specijalne i generalne prevencije, da tužioci u okviru završne riječi traže izricanje najstrože moguće kazne za to krivično djelo.

5.5. POSTUPAK PO ŽALBI: ULAGANJE ŽALBE

Preporuke:

U predmetu nasilja u porodici u kojem je sud izrekao neadekvatnu, odnosno neopravdano blagu krivičnopravnu sankciju⁶⁰ u odnosu na ozbiljnost i posljedice izvršenog krivičnog djela, kojom se prema mišljenju tužioca ne postiže svrha kažnjavanja (odnosno specijalna i generalna prevencija i zaštita i satisfakcija žrtve), tužioci bi trebali voditi računa o opravdanosti ulaganja žalbe zbog odluke o krivičnopravnoj sankciji suda prvog stepena i predložiti izricanje strože kazne. Na ovaj način tužioci doprinose uspostavljanju odgovarajuće kaznene politike.

U svakom slučaju, kada se ulaže žalba na krivičnopravnu sankciju, bitno je naglasiti, pored specijalne prevencije, i obavezu generalne prevencije, koja se postiže kroz izricanje odgovarajuće krivičnopravne sankcije. Nasilje u porodici sveprisutno je krivično djelo u Bosni i Hercegovini. Zato su potrebni značajni sistemski napori institucionalnih aktera u društvu koji će djelovati preventivno i zaštititi osobe od nasilja u porodici (npr. donošenje i primjena posebnih zakona o zaštiti od nasilja u porodici, državne i entitetske strategije za suzbijanje nasilja u porodici, lokalnih protokola o saradnji subjekata na zaštiti od nasilja u porodici, postojanje specijalizovanih pružalaca usluga i servisa pomoći za žene i djecu žrtve nasilja u porodici).

Tužioci trebaju dobro poznavati činjenično stanje u predmetu (posebno sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti) za potrebu pisanja žalbe.

U obrazlaganju navoda žalbe, koja se odnosi na krivičnopravnu sankciju – u mjeri u kojoj je to primjenjivo u skladu s okolnostima svakog pojedinačnog slučaja – potrebno je istaknuti sljedeće činjenice (kako bi ih sud mogao cijeniti kao potencijalnu otežavajuću okolnost):

60 U sudskoj praksi, kažnjavanje na granici ili ispod granice propisane zakonom primjenjuje se za kvalifikovane oblike djela nasilja u porodici, uključujući nasilje prema djeci, za teške tjelesne povrede, za upotrebu oružja. Vidi Misija OSCE-a u BiH, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici, str. 66.

- sve kvantitativne i kvalitativne radnje optuženog (s posebnim isticanjem koje su to radnje);
- činjenice koje ukazuju na to da li su radnje bile dugotrajne;
- činjenice koje ukazuju na ispoljavanje posebne upornosti i bezobzirnosti optuženog prilikom izvršenja radnje(i) ovog krivičnog djela;
- opis u kojoj mjeri su radnje bile nasilne, s posljedicama po oštećenu;
- oblik i stepen krivice koji je od značaja za odmjeravanje sankcije (u velikom broju slučajeva kod nasilja u porodici radić će se o direktnom predumišljaju);
- postojanje radnji optuženog koje upućuju na zaključak da je postupano sa predumišljajem (npr. zaključavanje vrata, navlačenje zavjesa ili zastora neposredno prije izvršenja djela);
- prisutne otežavajuće okolnosti koje sud nije cijenio, posebno činjenicu da je optuženi specijalni povratnik koji je djelo nasilja u porodici ponovo počinio prema istoj oštećenoj;
- argument vezan za izjavu oštećene, dat na glavnom pretresu, prema kojem oštećena traži krivično gonjenje i kažnjavanje optuženog.

Dobra praksa: Prilikom ulaganja žalbe na krivičnopravnu sankciju, tužioci se mogu pozvati na međunarodnopravni standard iz Istanbulske konvencije, koji je obavezujući za BiH, da krivičnopravna sankcija za nasilje u porodici, uzimajući u obzir ozbiljnost djela, treba biti efikasna, srazmjerna težini i posljedicama izvršenog djela i treba odvrćati od daljeg vršenja nasilja.

Istanbulska konvencija (čl. 45. “Sankcije i mjere”): “[osiguranje] da krivična djela iz ove konvencije [nasilje u porodici] budu kažnjiva sankcijama koje su djelotvorne, srazmjerne i koje odvrćaju od vršenja krivičnih djela, uzimajući u obzir njihovu ozbiljnost”.

VI POSTUPANJE TUŽILACA U PREDMETU NASILJA U PORODICI: EDUKACIJA, SPECIJALIZACIJA I PREVENCIJA

6.1. Edukacija tužilaca o nasilju u porodici

Pohađanje specijalizovanih obuka policije, tužilaca i tužiteljica, sutkinja i sudija doprinijelo bi povećanju znanja i razumijevanja kompleksne prirode nasilja u porodici među ovim subjektima, čime bi se stvorili preduslovi za rodno odgovoran pristup u procesuiranju predmeta, te kvalitetnije, odgovornije i efikasnije postupanje policije i nosilaca pravosudnih funkcija.

6.2. Specijalizacija tužilaca za postupanje u predmetima nasilja u porodici

Omogućavanje specijalizacije nosilaca pravosudnih funkcija (tužilaca i tužiteljica, sutkinja i sudija) za poseban rad na predmetima nasilja u porodici omogućilo bi da na ovim predmetima rade tužioci i sudije koji imaju posebna znanja, koja su stekli prethodnim edukacijama i obukama o ovoj temi. Opravdano je pretpostaviti da bi ovakva specijalizacija doprinijela povećanju usklađenosti, kvaliteta i efikasnosti rada tužilaca i cjelokupnog krivičnog sistema na predmetima nasilja u porodici.

Tužioci koji bi posebno radili na ovim predmetima razumjeli bi položaj oštećene i prirodu nasilja koje se dešava između bračnih/vanbračnih partnera, kao oblika rodno zasnovanog nasilja. Isto tako, bili bi u prilici jednoobrazno i harmonizovano postupati u određenim krivičnim situacijama, što bi dovelo do efikasnijeg preduzimanja radnji u postupku, te, u konačnici, do unapređenja odgovora krivičnog sistema na nasilje u porodici.

S obzirom na značajan broj povratnika u predmetima nasilja u porodici, tužiocima koji bi posebno radili na nasilju u porodici imali bi saznanja o predmetima koji im se vraćaju, čime bi se obezbijedio efikasniji i informisaniji pristup u zaštiti oštećene i ostvarivanju ciljeva specijalne i generalne prevencije.

Prijedlog sistemskog rješenja: U skladu s navedenim, na ovom mjestu naglašava se potreba da se zakonskim rješenjem (odnosno pojedinačnim zakonskim rješenjima, uzimajući u obzir različite nivoe nadležnosti u BiH) propiše obaveza da na krivičnim predmetima nasilja u porodici rade tužiocima koji imaju posebna znanja, vještine i senzibilitet za rad na ovakvim predmetima, po uzoru na rješenje koje je normirano Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (FBiH, RS i BD BiH), a u vezi sa specijalizacijom nosilaca pravosudne funkcije. Prije svega, zakonski normiran sistem organizacije rada na ovim predmetima u tužilaštvima omogućio bi tužiocima da se detaljno posvete radu na predmetima nasilja u porodici, uz primjenu usklađenog pristupa tokom svih faza krivičnog postupka.

6.3. Prevencija nasilja u porodici

Tužilac je prvenstveno represivni organ krivičnog gonjenja počinioca krivičnih djela, koji postupa nakon nastupanja protivpravne posljedice. Ipak, tužilac ima prostora i za značajno djelovanje na polju prevencije nasilja u porodici.

Tužiocima mogu preventivno djelovati tako što će:

- utjecati na kaznenu politiku sudova i generalnu prevenciju – ulaganjem žalbe na neadekvatnu krivičnopravnu sankciju koju je sud odredio. Pošto je svrha kazne, pored specijalne prevencije, odnosno sprečavanja počinioca da ponovo učini neko krivično djelo, postizanje generalne prevencije kroz djelovanje na druge osobe u zajednici da se uzdrže od vršenja krivičnih djela – ovaj cilj može se postići utjecanjem na kaznenu politiku sudova u predmetima nasilja u porodici kroz ulaganje žalbe na krivičnu sankciju.
- preduzimati odgovarajuće edukativne aktivnosti u društvenoj zajednici – kroz širenje svijesti o štetnosti vršenja nasilja u porodici i pogubnim efektima koje ono proizvodi na žrtve, djecu i porodicu u cjelini.

ZAKLJUČAK

Priručnik za procesuiranje predmeta nasilja u porodici prilagođen je postojećem krivičnompravnom kontekstu, odnosno aktuelnim pravnim standardima krivičnog postupka Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Pri tom, naslanja se na najbolje domaće i međunarodne prakse za vođenje postupka za nasilje u porodici, te nudi konkretna rješenja, odnosno preporuke za kvalitetnije postupanje tužilaca i tužiteljica. Uz početni pregled teorije o nasilju u porodici, koja ima praktične implikacije za rad tužilaca, nudi širok presjek relevantnih tema vezanih za postupanje tužilaca: kako u vezi s općim radnjama koje tužiocima poduzimaju, a koje imaju specifično značenje u predmetima nasilja u porodici, tako i u vezi s posebnim radnjama koje se preduzimaju u okviru različitih faza krivičnog postupka.

Autori i autorke ovog priručnika nadaju se da će sadržaj ovog materijala naći svoju praktičnu primjenu u pravosuđu i biti od pomoći tužiocima u radu na predmetima nasilja u porodici. Takođe, priručnik može biti od komparativnog značaja u međunarodno-pravnom kontekstu za potrebu sagledavanja praksi rada tužilaca na predmetima nasilja u porodici i nastavak diskusije o modalitetima pristupa pravosuđu u vezi sa nasiljem u porodici.

U konačnici, želja je svih onih koji su radili na ovom materijalu da se unaprijedi odgovor pravosudnog sistema na nasilje u porodici, te da ovaj priručnik posluži kao sredstvo na putu obezbjeđenja informisanog, odgovornog i efikasnog krivičnog gonjenja počilaca nasilja u porodici i ostvarenja zaštite i satisfakcije žrtava nasilja.

